

Uz Zimmermimov pojam mišljenja i spoznaje

Škarica, Dario

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2005, 25, 189 - 225**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:665202>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Studija

Izvorni članak UDK 159.955:
161.1:165/Zimmermann

Dario Škarica, Zagreb

Uz Zimmermannov pojam mišljenja i spoznaje

Zimmermann definira mišljenje kao vrstu znanja (uz opažanje i predočivanje) i razlikuje pritom tri njegova oblika: pojam, sud i zaključak. Mišljenje je – nasuprot opažanju i predočivanju – u formi pojma općenito i apstraktno, u formi suda istinito ili neistinito, a u formi zaključivanja diskurzivno, logički konsekventno i nužno.

No Zimmermannovo se shvaćanje mišljenja ne očituje samo u njegovoj definiciji mišljenja nego i u nizu drugih njegovih stavova i pojmova – primjerice, u njegovu objektivističkom shvaćanju logike ili u njegovu odbacivanju psihološkog senzualizma itd.

Isto vrijedi i za Zimmermannov pojam spoznaje, koji je analitički nužno vezan u prvom redu uz Zimmermannovo shvaćanje istinitosti, sigurnosti i očitosti.

Ovdje izlažem – u prvom dijelu članka – te ‘druge Zimmermannove stavove i pojmove’ (a ne sâm njegov pojam mišljenja), ta ‘druga Zimmermannova shvaćanja’, u kojima se posredno, ali ipak sasvim jasno očituju i neke bitne crte Zimmermannova pojma mišljenja.

Tako izlažem najprije Zimmermannov nauk psihološkog intelektualizma, u kojem biva jasno izražena bitna (a ne tek gradualna) razlika između mišljenja i senzitivnog znanja (opažanja i predočivanja), da bih potom izložio i Zimmermannov pojam logike, tj. njegovu kritiku psihologizma, formalizma i logičkog transcendentalizma, pri čemu je posebno zanimljiva Zimmermannova kritika psihologizma (s razlikovanjem između psihičkog i logičkog aspekta mišljenja i između psihičkih i logičkih zakona mišljenja), koju razmatram u kontekstu Husserlove kritike psihologizma, nastojeći ujedno upozoriti i na mogući utjecaj što ga je na Zimmermannovu kritiku psihologizma izvršila Geyserova recepcija Husserlovih argumenata protiv psihologizma.

U drugom dijelu članka izlažem Zimmermannov pojam spoznaje, i to postupno, korak po korak, izlažući najprije Zimmermannov pojam istinitosti, zatim njegov pojam sigurnosti i, konačno, njegov pojam očitosti – to su naime tri pojma koja izravno sudjeluju u samoj Zimmermannovoj definiciji spoznaje. Pritom upozoravam posebno na (neo)skolastički kontekst tih Zimmermannovih pojmova (istinitosti, sigurnosti, očitosti i spoznaje).

Članak zaključujem izlaganjem Zimmermannova pojma noetike.

Psihološki intelektualizam

1. Sve naše doživljaje Zimmermann dijeli na čuvstva, htijenja i znanja. Znanja pak dijeli na opažaje, predodžbe i misli. Pritom opažanje i predočivanje zove senzitivnim znanjem, nasuprot mišljenju, koje je inteligibilnog (a ne senzitivnog) karaktera. Drugim riječima, Zimmermann odbacuje psihološki senzualizam i zagovara psihološki intelektualizam. Prema nauku psihološkog senzualizma (senzitivizma, senzizma, senzitivnog empirizma, fenomenalizma), sve je naše znanje u biti senzitivno, tj. sva se naša misaona znanja svode u svojoj biti na senzitivna znanja – između misaonih i senzitivnih znanja nema nikakve bitne razlike, mišljenje se od opažanja ili predočivanja razlikuje samo u stupnju, gradualno, ne i u naravi: pojam npr. nije drugo do shematska predodžba, sud pak nije drugo do asocijacija predodžbi.¹ Tome nasuprot, psihološki intelektualizam drži misaono znanje bitno drukčijim od senzitivnog znanja, takvim da se na nj ne da svesti: pojam nije tek shematska predodžba, nego se od nje bitno razlikuje, sud nije tek asocijacija predodžbi, niti se od nje razlikuje tek u stupnju, gradualno.²

2. Prvi je Zimmermannov argument u prilog psihološkom intelektualizmu taj da je misaoni način shvaćanja bitno drukčiji od senzitivnog. Ako se i radi o sadržajima koje je moguće opaziti ili predočiti, u pojmu ih shvaćamo apstraktno i općenito, u sudu pak određeno, s obzirom na ovu ili onu njihovu odredbu, što u opažanju ili predočivanju nije moguće – sadržaj opažanja ili predočivanja, sadržaj senzitivnog znanja, uvijek je i nužno konkretan, pojedinačan i spram pojedinih svojih momenata neodređen.³ K tome, senzitivnom znanju nije svojstven ni pristanak, tvrdnja, nijek.⁴

3. Drugi je Zimmermannov argument u prilog psihološkom intelektualizmu taj da misaono znanje nije ograničeno samo na senzitivne sadržaje i predmete. Misaonim putem možemo shvatiti i sadržaje koji kao takvi ne bi mogli biti ni opaženi ni predočeni: primjerom, znanje samo ne možemo ni opaziti ni predočiti, a ipak imamo jasan pojam o njemu, kao i o slobodi, pravdi, dobroti, Bogu, nužnosti, točki, atomu, eteru, istini itd.⁵ Mišljenje dakle ne samo da već opažene ili predočene predmete shvaća na nov (apstraktan, općenit i određen) način, senzitivnom znanju posve stran, nego je kadro preko tih predmeta i sadržaja doći do posve novih, nesenzitivnih sadržaja, koje nije moguće ni opaziti ni predočiti, jer se od senzitivnih sadržaja razlikuju u samoj svojoj naravi, bitno, a ne tek gradualno, u stupnju, i jer nisu tek kakva njihova transformacija. (TP, str. 12, 148) Ti novi sadržaji znanja, do kojih dolazimo mišlju (pojmom, sudom ili zaključivanjem) – primjerice, sam pojam znanja – opažanju su i predočivanju posve nedohvatni: »Zar ja mogu da s pomoću mojih osjetila išta doznam o ljudskom znanju? Zar ja mogu okom ili uhom dohvatiti ljudsko znanje? Senzitivnim dakle putem ne mogu odgovoriti na pitanje: što je ljudsko znanje?« (TF, str. 44)

4. Treći je Zimmermannov argument u prilog psihološkom intelektualizmu taj da mišljenjem upravljaju neke idealne norme, tj. logički zakoni, dok je senzitivno znanje ograničeno na empirijsku zbilju kako nam je neposredno dana i o tim idealnim normama ništa ne zna. (TP, str. 128–129)

5. Ukratko, Zimmermann drži misaono znanje bitno (a ne tek gradualno) različitim od senzitivnog znanja: te se dvije vrste znanja razlikuju jedna od druge po samoj svojoj naravi, a ne tek u stupnju.⁶ Misaono znanje nije tek neka transformacija senzitivnog znanja. (TP, str. 148) Pojam nije tek shematska predodžba: »...shematski prikazani čovjek ima ipak izvjesnu ve-

ličinu i oblik, dok u pojmu o čovjeku nijesu sadržane nikoje pojedinačne oznake.« (DŽ, str. 68) Sud nije tek asocijacija predodžbi:

»Sud je sasvim drukčiji doživljaj, nego što je asocijativno reproducirani svijesni sadržaj (...) Učinak asocijacije u našoj svijesti nije drugo nego vremenski slijed predodžbi (...) Kod sude-
nja pak mi primišljamo jedan sadržaj drugome, tj. stavljamo jedan s drugim u različite relacije (sličnosti, različnosti, jednakosti, istovremenitosti, prostornosti, stvari i svojstva, svrhe i sred-
stva i t. d.) – i to tako, da izvjesna *relacija oba sadržaja ujedinjuje* (...) Svaki je sud takova svi-
jesna pojava ili doživljaj, u kome se očituje sveza nekih pomisli, ali ta sveza ne znači samo vre-
menski slijed pomisli; asocijativnom pak reprodukcijom ne nastaje ništa drugo nego vremenski slijed izvjesnih pomisli. (...) Sud je prema tome jednoviti kompleks od izvjesnih sadržaja i onih čina, kojima te sadržaje ujedinjujemo. Tek ovom ujedinjbom postaje sud istinit ili neistinit; a toga svojstva nikad nema asocijacija.« (DŽ, str. 69)

6. Bitnu (a ne tek gradualnu) razliku između mišljenja i senzitivnog znanja ističe i Geysler – na više mjesta u svojim djelima.

Primjerom, u LP1, str. 385–386, Geysler ističe da je mišljenje zasebna funkcija u našoj svijesti. Uz mišljenje Geysler veže svijest o istinitosti (ili neistinitosti) i općenitost. Postupci svojstveni opažanju i predočivanju (asocijacija, apercepcija itd.) ne mogu polučiti tu svijest i općenitost. Njihov je rezultat postojanje dotičnog sadržaja u našoj svijesti, dotičnog osjeta, opažaja, predodžbe, ali ne i svijest o njegovu podudaranju ili nepodudaranju s objektivnom istinom, stvarnošću, niti svijest o njegovu općem važenju za mnoge pojedine (stvarne ili samo moguće, potencijalne) slučajeve. Senzitivna znanja, asocijacije i apercepcije itd., samo su priprava za mišljenje i nužna pomoć za nj, ali ne i ono samo – naprotiv, mišljenje je zasebna djelatnost našeg uma, koju nije moguće svesti na senzitivne postupke asocijacije, apercepcije itd.

Korijenom mišljenja Geysler smatra refleksiju i pritom ističe njezinu razliku spram pažnje. Pojam pažnje tiče se intenziteta svijesti o dotičnom predmetu i nalazi svoju primjenu kako kad je riječ o mišljenju tako i kad je riječ o opažanju ili predočivanju. Radi se dakle o razlici u stupnju naše usredotočenosti na dotični – senzitivni ili misaoni – predmet. Pažnja nije svojstvena samo misaonoj djelatnosti nego i opažanju, odnosno predočivanju. Pritom nema nikakve načelne gradualne razlike između mišljenja i senzitivnog znanja u pogledu pažnje: neke su naše percepcije (ili predodžbe) u nekim uvjetima praćene intenzivnijom pozornošću, pažnjom, nego neke naše misli, i obratno, neke su naše misli u nekim uvjetima praćene intenzivnijom pažnjom nego neke naše predodžbe i opažaji. Zato bi bilo pogrešno pažnju smatrati odlikom po kojoj se mišljenje razlikuje od opažanja i predočivanja. Refleksija je međutim djelatnost bitno različita od opažanja i predočivanja i upravo zato je Geysler smatra korijenom mišljenja. U refleksiji (i mišljenju) naime subjekt nije aktivniji (ni pasivniji) negoli u opažanju i predočivanju, nego je u njoj subjekt *drukčije* aktivan (negoli u opažanju i predočivanju): mišljenje ne samo da se događa u subjektu (poput opažanja i predočivanja) nego ga sam subjekt počinje, vrši i zaključuje. (Geysler naime

1
DŽ, str. 51, 67–68; TF, str. 32, 35, 38–39,
43–44, 50; NS, str. 4, 6–7.

2
Ibid.

3
TP, str. 148; TF, str. 49–50.

4
Ibid.

5
DŽ, str. 10; TF, str. 32, 44, 50.

6
TP, str. 148; DŽ, str. 11; TF, str. 45, 49.

opažanje i predočivanje drži ovisnim o sjetilnom, odnosno fiziološkom podražaju, dok mišljenje smatra čisto psihičkim procesom – usp. npr. LP1, str. 130–131.) Razlika između mišljenja i senzitivnog znanja sastoji se dakle u karakteru (a ne u stupnju, intenzitetu) djelatnosti. To su dvije bitno (a ne tek gradualno) različite vrste naše svjesne (duševne), spoznajne djelatnosti. (LP1, str. 401)

Geysler također – poput Zimmermanna kasnije – ističe postojanje nesenzitivnih sadržaja u našem mišljenju. (Usp. npr. LP1, str. 412: »Wer also an Anschauungsobjekten das Verschiedensein oder in anderen Fällen das Gleichsein erkennt, der besitzt darin *Urteilsinhalte von unanschaulicher Natur*. Darum muß anerkannt werden, daß es in unserer Seele *unanschauliche Erkenntnisinhalte* gibt, und daß das Urteilen derjenige Geistesakt ist, durch den dieselben gedacht werden.«)

7. Što se tiče odnosa između mišljenja i logičkih normi (taj je odnos tema trećeg gore spomenutog Zimmermannova argumenta u prilog psihološkom intelektualizmu – usp. gore br. 4), nije zgorega upozoriti ovdje na Husserlovu tezu da utjecaj logičkih normi na naše mišljenje nije kauzalnog karaktera i na Geyslerovo odbacivanje te teze.

Naime, u LU1, str. 66–67 i 76–80, Husserl se osvrće na shvaćanje prema kojem su logički zakoni (logičke norme) uzroci ispravna mišljenja, tj. uzroci djelovanjem kojih nastaje logički ispravno mišljenje. Prema tom shvaćanju, logički neispravna misao nastaje djelovanjem raznih nemisaonih faktora (poput navike, tradicije, sklonosti, nesklonosti, strasti itd.), njihovim utjecajem na naše mišljenje. Uspijemo li međutim ukloniti te utjecaje, naše će mišljenje samo po sebi biti logički ispravno, jer više nema drugog uzroka koji bi sudjelovao u njegovu nastanku izvan same njegove naravi, a ona se – prema ovom shvaćanju – sastoji upravo u logičkim zakonima. Ukratko, logički su zakoni sama bit našega mišljenja, sama njegova narav, i zato, oslobodimo li se utjecaja drugih, nemisaonih faktora, ti će zakoni svojim djelovanjem sami po sebi proizvesti upravo logički ispravnu misao. Oni su dakle djelatni uzroci logički ispravna mišljenja, prirodni zakoni (jer tiču se same prirode, naravi našeg mišljenja) i utoliko logika zapravo nije drugo do fizika mišljenja. (LU1, str. 66–67, 76)

Husserl odbacuje takvo shvaćanje logike i logičkih zakona i insistira, prvo, na bitnoj razlici između uzroka i norme, drugo, na bitnoj razlici između uzroka i (prirodnog) zakona, treće, na bitnoj razlici između prirodnih i logičkih zakona.

Za Husserla su logički zakoni norme prema kojima neko mišljenje jest ili nije ispravno (valjano), oni su kriterij njegove ispravnosti, a ne uzroci njegova nastanka. Ako bi naše mišljenje i bilo uvijek logički ispravno, jedno bi bio uzrok zbog kojega mislimo uvijek na logički valjan način, a drugo sama nutarnja neprotuslovnost tog našeg mišljenja, po kojoj je ono logički valjano. Logičku valjanost nekog mišljenja ne prosuđujemo tako da tražimo njegove uzroke (jesu li oni sama bit, narav mišljenja ili su posrijedi i neki drugi, nemisaoni faktori), nego tako da istražimo njegovu sukladnost kriterijima logičke valjanosti, logičkim normama. Mišljenje je logički valjano ako je u sebi neprotuslovno (tj. sukladno načelu protuslovlja), bez obzira što mu je uzrok (strast, navika, tradicija itd. ili možda sama njegova narav). (LU1, str. 77–79)

Husserl također ističe i razliku između uzroka i zakona. Naime, ni prirodni zakoni nisu sami uzroci događaja u prirodi, nego su to sile kojima tijela dje-

luju jedno na drugo. Prirodni su zakoni samo zakoni djelovanja tih sila, uzroka. Jedno su dakle uzroci, sile koje uzrokuju, a drugo su (prirodni) zakoni prema kojima te sile uzrokuju. (LU1, str. 78)

Istim načinom i kad je riječ o mišljenju: jedno su uzroci djelovanjem kojih nastaju pojedine naše misli, a drugo su (psihološki) zakoni tog nastanka. Ti su zakoni po svome karakteru prirodni, činjenični zakoni, oni se tiču nastanka, opstanka i nestanka pojedinih naših misli, njihova tijeka u našoj svijesti. Drukčijeg su karaktera međutim logički zakoni. Oni su norme i tiču se logičke vrijednosti pojedinih misli, naših ili bilo čijih, a ne njihova nastanka (ili nestanka) u našoj (ili bilo čijoj) svijesti. Logički su zakoni idealne norme prema kojima prosuđujemo valjanost pojedinih naših misli, a ne realni (kauzalni) zakoni prema kojima te misli nastaju u našoj svijesti. Logičkim zakonima nije moguće predvidjeti tijek naših misli. (LU1, str. 79–82)

Ukratko, logički zakoni, prema Husserlu, nisu ni sami uzroci naših misli ni (uzročni, kauzalni) zakoni nastanka tih misli u našoj svijesti. Odnos logičkih zakona prema pojedinim našim mislima nije dakle kauzalnog karaktera.

Taj Husserlov stav kritizira Geysler.⁷ Prema Geysleru, logički zakoni stvarno utječu na naše mišljenje, ali taj njihov stvarni, psihološki utjecaj nije direktan, nego indirektan. Logički ispravno mišljenje doista nije djelo, proizvod logičkih zakona, nego samog spoznajnog subjekta, ali je taj subjekt u stvaranju logički ispravna mišljenja vođen upravo logičkim zakonima (bilo da ih je sam sebi već eksplicirao i formulirao kao logičke zakone ili da su oni još uvijek samo implicirani u samu predmetu njegovih spoznaja). Logički zakoni dakle nisu uzroci djelovanjem kojih nastaje logički ispravno mišljenje. Logički ispravno mišljenje nastaje djelovanjem sama dotičnog spoznajnog subjekta i taj je subjekt izravni, djelatni uzrok, *causa efficiens* logički ispravna mišljenja, a logički su zakoni zapravo ideja vodilja na tom njegovu putu do logički ispravna mišljenja – točnije, oni očituju dotičnom subjektu samu ideju logički ispravna mišljenja, prema kojoj taj subjekt oblikuje svoju misao, korigirajući sve što toj ideji ne odgovara. U tom smislu, logički su zakoni norme, upute kakvo treba biti mišljenje da bi bilo logički ispravno. Te norme ne utječu na samo mišljenje izravno, nego neizravno, tj. samo preko dotičnog spoznajnog subjekta, koji ih prihvaća kao norme svoga mišljenja. Takvom (indirektnom) utjecaju logičkih zakona na naše mišljenje Geysler u LP2, str. 546–556, odriče kauzalni karakter, premda ga smatra stvarnim, psihološkim utjecajem (i u tom smislu kritizira Husserla). No u NAWP, str. 225–229, Geysler taj utjecaj izriječno zove ne samo stvarnim (realnim) i psihološkim nego i kauzalnim. (Njegova je kritika Husserla dakle u tom smislu oštija u NAWP, 1916. g., nego što je bila u LP2, 1912. g.)

Pitanje je dakle treba li, poput Geyslera, utjecaj logičkih zakona na naše mišljenje smatrati stvarnim, psihološkim, kauzalnim utjecajem ili mu taj karakter stvarnog, psihološkog, kauzalnog utjecaja treba odricati, kako to čini Husserl. Zimmermann se međutim u pogledu tog pitanja ne izjašnjava, premda poznaje i LU1 i LP2 i NAWP. Kad u TP, str. 128, Zimmermann kaže da »logičko mišljenje determiniraju *idealne norme* (logička načela)«, onda je to moguće shvatiti kako u tom smislu da ta determinacija, premda

7

Usp. LP2, str. 546–556; NAWP, str. 225–229.

normativna, ipak ima i karakter stvarnog, kauzalnog utjecaja, tako i u tom smislu da je ona isključivo normativnog karaktera i da logički zakoni određuju naše mišljenje samo kao norme, bez ikakva – indirektna ili direktna – psihološkog, kauzalnog utjecaja na nj.

Psihički i logički aspekt mišljenja

1. S jedne strane, mišljenje je čin dotičnoga subjekta. S druge strane, mišljenje se tiče dotičnoga predmeta, objekta. Ono je dakle u odnosu kako s dotičnim subjektom tako i s dotičnim objektom. (DŽ, str. 63) Nema mišljenja koje ne bi bilo *nečije* mišljenje, kao što nema ni mišljenja koje ne bi bilo mišljenje *o nečemu*.

2. Kao čin dotičnog subjekta mišljenje postoji u njegovoj svijesti, ono je dio njegove usvijesne zbilje, doživljaj među drugim njegovim doživljajima i u svezi s njima.⁸ Dakako, taj je čin, doživljaj individualno determiniran, kao i drugi doživljaji svijesti – primjerice, doživljaji htijenja ili čuvstva – on je uvjetovan psihičkim osobinama dotičnog subjekta.⁹ Mišljenje nije izolirano iz cjelokupna duševnog života dotičnog subjekta, ono nije odvojeno od drugih zbivanja i stanja u njegovoj psihi, nego je njima uvjetovano, kao što uopće ovisi i o raznim njegovim sklonostima i sposobnostima. Ono dakle, kao čin, doživljaj dotičnog subjekta, ima individualni, subjektivni karakter – ne samo da se događa unutar tog subjekta, u njegovoj svijesti, te je u pogledu sama svoga postojanja ograničeno na tu svijest, nego nosi i obilježja specifično njegove osobnosti.

Mišljenje k tome – kao čin, doživljaj – ima temporalni karakter. Ono je, kao i bilo koji drugi čin ili doživljaj, ograničeno na neko vrijeme, u kojem se događa.¹⁰ Sadržajno ista misao (npr. sud ‘Čovjek je smrtan’) može biti doživljena više puta, u razna vremena, opetovano, i svaki put je doživljaj novi, svaki put je čin mišljenja novi, a ne onaj otprije. Isto tako, sadržajno istu misao mogu doživjeti mnogi subjekti i svaki u sebi ima svoj čin mišljenja te misli (tog sadržaja), svoj doživljaj. Premda je dakle u sadržajnom (predmetnom) pogledu ta misao jedna te ista, ona realno postoji u mnogim individualno i temporalno međusobno odvojenim misaonim činima i doživljajima. Zimmermannovim riječima:

»Mišljenje kao svijesni učin ostaje samo u jednom subjektu, dočim predmet ovog mišljenja prelazi govornim posredovanjem u svijest mnogih drugih ljudi. Kad učitelj u školi govori o nekom predmetu, nastoji da svi učenici misle o jednom te istom predmetu, a ipak je u svijesti svakog učenika posebna misaona činitba.« (ON1, str. 13)

3. Doživljajni aspekt mišljenja (mišljenje kao čin, doživljaj) psihički je njegov aspekt. Tome nasuprot, logički je njegov aspekt onaj sadržajni i predmetni.

Sadržaj naime vrijedi ili ne vrijedi za dotični predmet, objekt. On se tiče tog objekta i u njemu nalazi ili ne nalazi svoju vrijednost. Sadržaj vrijedi (važi) za taj objekt ako se s njim podudara i ne vrijedi ako se s njim ne podudara. Vrijednost (istinitost) mišljenja tiče se njegova sadržaja, a ne mišljenja kao čina, doživljaja. Mišljenje kao čin, doživljaj naprosto je događaj u našoj svijesti. Taj događaj međutim tek po svome sadržaju dobiva karakter vrijednosti, važenja za neku stvarnost izvan njega sama, za neki objekt (bilo u našoj svijesti ili izvan nje). No vrijednost ne nosi sadržaj sam po sebi, nego po svome odnosu prema dotičnom objektu. Objekt je temelj vrijednosti sadržaja i da bi mogao vrijediti (važiti) za dotični objekt, sadržaj se

mora s njim podudarati. Istinito mišljenje podudara se sa svojim objektom i utoliko je objektivno. Ono je kao čin, doživljaj i dalje subjektivno (tj. čin, doživljaj dotičnog subjekta), ali je u sadržajnom pogledu objektivno: njegov se sadržaj podudara s dotičnim objektom. Sve mišljenje tendira toj objektivnosti, nastoji biti objektivno, u pogledu svoga sadržaja o subjektu neovisno. U toj objektivnoj tendenciji mišljenja sastoji se njegov logički aspekt.¹¹

4. Sadržaj vrijedi ili ne vrijedi za dotični objekt posve neovisno o tom tko ga i kad misli. O kojem god da je subjektu riječ, sud 'Dante je autor *Božanske komedije*' vrijedi kao istinit sud – jednostavno zato što se podudara sa stvarnošću. I u kojem god trenutku mislili taj sud, on vrijedi – jer se njegova vrijednost ne sastoji u samu činju suđenja (mišljenja), temporalno i individualno određenu, nego u njegovu odnosu s dotičnim objektom, tj. u odnosu podudaranja ili nepodudaranja njegova sadržaja s njegovim predmetom. Taj pak odnos nije determiniran specifičnom individualnošću, osobnošću dotičnoga subjekta, niti je ograničen na dotično vrijeme. Sud 'Dante je autor *Božanske komedije*' vrijedi za bilo koji subjekt i u bilo koje vrijeme. Njegova vrijednost (istinitost) nije ni temporalnog ni individualnog (subjektivnog) karaktera, nego je ona nadvremena i objektivna. Isto tako, sud 'Dante nije autor *Božanske komedije*' neistinit je i nijedan ga subjekt ne može učiniti istinitim, niti će to ikad moći. Njegova je 'bezvrijednost' (neistinitost) 'nadsbjektivna' (objektivna) i nadvremena (atemporalna).¹²

5. S logičkog aspekta dakle mišljenje se pokazuje – po vrijednosti svoga sadržaja, po svojoj istinitosti ili neistinitosti¹³ – atemporalnim i objektivnim, neindividualnim. S psihičkog aspekta međutim – kao čin, doživljaj u našoj svijesti – ono je i temporalno i subjektivno, individualno.

Psihički i logički zakoni mišljenja

1. Psihički (doživljajni) zakoni mišljenja tiču se njegove ovisnosti o individualnim osobinama dotičnog subjekta i o cjelokupnu njegovu duševnom životu, tj. o raznim drugim njegovim (nemisaonim) funkcijama i sposobnostima, o negdašnjim, u pamćenju pohranjenim, i o sadašnjim njegovim doživljajima i usvjesnim stanjima itd. (ON1, str. 15) Psihički se zakoni mišljenja tiču npr. različita utjecaja mašte na mišljenje u različitim spoznajnih subjekata ili pak u istom subjektu, ali u različito vrijeme. (ON1, str. 15) Psihički se zakoni mišljenja odnose i na utjecaj pažnje na mišljenje, također i na odnos htijenja prema mišljenju – primjerice, kad mišljenje biva vođeno ciljem, zadaćom koja mu je postavljena (recimo, kod rješavanja nekog matematičkog zadatka). (TF, str. 41–43) Ukratko, psihičkim zakonom zovemo

8

ON1, str. 12–13, 43–44; TP, str. 9–11, 133; ON2, str. 19–20, 25–26, 27–28; DŽ, str. 63.

9

ON1, str. 43–44; TP, str. 9–11, 133; ON2, str. 19–20; DŽ, str. 63.

10

ON1, str. 43–44; TP, str. 133; ON2, str. 19–20; DŽ, str. 63.

11

ON1, str. 12–13, 43–44; TP, str. 9–11; ON2, str. 19–20, 25–26, 27–28; DŽ, str. 63.

12

ON1, str. 43–44; TP, str. 9–11, 133; ON2, str. 19–20; DŽ, str. 63.

13

Zimmermann pritom pod istinitošću, odnosno neistinitošću mišljenja misli kako na formalnu istinu, odnosno neistinu, tj. kako na formalnologičku ispravnost (valjanost), odnosno neispravnost dotične misli, tako i na njezinu materijalnu istinitost, odnosno neistinitost. (O pojmu formalne i materijalne istine usp. ovdje poglavlje pod naslovom »Noetika«, br. 3–4.)

svaku realnu uvjetovanost mišljenja raznim drugim psihičkim funkcijama i doživljajima. (TP, str. 173–174)

Psihički zakoni su zakoni događanja misaonih sadržaja u našoj svijesti, zakoni po kojima ti doživljaji u njoj nastaju i nestaju, ovisno o drugim njezinim doživljajima i činima. (ON1, str. 15) To su u biti prirodni, kauzalni zakoni,¹⁴ samo što nije riječ o prirodi izvan nas, u prostoru, nego o prirodi naše svijesti, našeg duševnog života, u kojem je nastanak neke misli (pojma, suda, zaključka) kauzalno uvjetovan nizom drugih (misaonih ili nemisaonih) faktora – primjerom, rastresenost onemogućuje valjan zaključak (dostatna pažnja, usredotočenost, preduvjet je da bismo mogli doći do tog zaključka, ali psihički, a ne logički njegov preduvjet – logički su preduvjet premise, koje se mogu pokazati psihički, realno nedostatnima, ako nismo dovoljno sabrani).

2. Psihičke zakone mišljenja otkrivamo opažanjem, iskustvom, induktivnim putem. (ON1, str. 43–44) Tome nasuprot, logičke zakone mišljenja spoznajemo neposredno, intuicijom. (ON1, str. 43–44)

3. Logički se zakoni mišljenja tiču njegove vrijednosti, njegove istinitosti ili neistinitosti. Ta se vrijednost tiče isključivo njegova sadržaja i ostaje ista, nepromijenjena, što god da se događa u našoj svijesti. (ON1, str. 15) Ona je neovisna o zbiljskim događajima u našoj svijesti, o negdašnjim i o sadašnjim našim duševnim stanjima i doživljajima. (ON1, str. 15) Logička nužnost – sadržana npr. u principu protuslovlja – posve je neovisna o tom zna li uopće tko za nju, ona vrijedi ako i nema nikoga tko bi je spoznao. (ON1, str. 15) Njezin je karakter objektivni i u tom smislu Zimmermann logičke zakone mišljenja zove predmetnim zakonima mišljenja – jer su utemeljeni objektivno, u samim predmetima.¹⁵

4. Logička nužnost ne implicira psihičku nužnost. (ON1, str. 15) Individualna spoznaja neke logičke nužnosti ovisi o mnogim psihičkim uvjetima (o intelektualnoj sposobnosti dotičnog subjekta, o njegovim predznanjima i predrasudama, o intenzitetu njegove pažnje u dotičnom trenutku itd.). Ona je psihički čin, rezultat psihičke nužnosti. (ON1, str. 15) Logička nužnost postoji ako se individualna spoznaja nikad i ne dogodi, ako se nikad i ne ispune svi psihički uvjeti potrebni za njezin čin. (ON1, str. 15) Jedno je dakle psihička nužnost o kojoj ovisi sam *čin* neke spoznaje. Drugo je međutim logička nužnost o kojoj ovisi *vrijednost* te spoznaje, njezina istinitost ili neistinitost. Psihička nužnost može rezultirati i logički neodrživom spoznajom, paralogizmom. (ON1, str. 15) Logička nužnost postoji ako i ne rezultira spoznajom.

5. To je bit razlike između psihičkih i logičkih zakona mišljenja. Psihički se zakoni mišljenja odnose na sam čin mišljenja, njegove uzroke i uvjete. Po svome karakteru, psihički su zakoni mišljenja kauzalni (prirodni) zakoni.¹⁶ Logički se zakoni mišljenja odnose na njegovu vrijednost (istinitost ili neistinitost), oni nisu kauzalni zakoni po kojima bi dotična misao nastala ili nestala, nego norme, idealni zakoni prema kojima ona ima ili nema vrijednosti za dotični objekt, principi prema kojima ona jest ili nije istinita.¹⁷

Psihologija i logika

1. Psihologija istražuje sav duševni život, sve naše doživljaje, klasificira ih i analizira, istražuje njihovu narav, strukturu i razvoj, uvjete i uzroke njihova nastanka u našoj svijesti i međusobne njihove odnose. (NS, str. 10–14)

Među tim doživljajima nalaze se i doživljaji znanja: opažanje, predočivanje i mišljenje. Psihologija ne istražuje logički aspekt mišljenja, nego se ograničuje na njegov psihički aspekt. Predmet je psihologije, kad je o mišljenju riječ, subjektivni njegov aspekt, tj. sam čin, doživljaj mišljenja (kao *nečiji* čin i doživljaj). Psihologija istražuje narav i strukturu tog doživljaja, njegov izvor, postanak i razvoj, uzroke i uvjete njegova postanka i razvoja (psihičke zakone mišljenja), njegovu svezu s drugim doživljajima i činima iste te svijesti, istog tog subjekta – ukratko, mišljenje kao dio usvjesne zbilje, njegovo mjesto u tom svijetu naših doživljaja i duševnih stanja, osjećaja i htijenja, opažaja i predodžbi.¹⁸

2. Logiku međutim to sve ne zanima – ona ne istražuje ni narav mišljenja ni njegovu svezu s drugim doživljajima i stanjima svijesti ni uzroke njegova nastanka ni uvjete njegova razvoja.¹⁹ Predmet logike nije mišljenje kao čin, doživljaj u našoj svijesti.²⁰ Predmet je logike logički aspekt mišljenja, objektivna njegova tendencija. Logika istražuje sadržaj mišljenja, njegovu vrijednost (istinitost ili neistinitost) i pravilnost (formalnu valjanost), uvjete pod kojima je ono istinito i formalno valjano, izvor te njegove istinitosti i valjanosti.²¹ Pritom Zimmermann razlikuje formalnu od materijalne logike, tj. logiku (u užem značenju te riječi) od noetike (materijalne logike). Formalna logika istražuje pravila i metode valjana mišljenja. Noetika istražuje vrijednost mišljenja za dotični predmet, njegovu istinitost.²²

3. Predmet je psihologije dakle temporalan, individualan, subjektivan i realan (usvjesno realan) – sam čin mišljenja, određen vremenom svoga trajanja i uvjetovan, u pogledu svoga nastanka i nestanka, cjelokupnim duševnim životom dotičnoga subjekta, njegovim negdašnjim i sadašnjim doživljajima i stanjima kao i raznim njegovim (misaonim i nemisaonim) sposobnostima.²³ Predmet je logike međutim atemporalan, neindividualan, objektivan i idealan – to su norme, idealni principi prema kojima dotično mišljenje biva istinito ili neistinito, valjano ili nevaljano.²⁴

Psihologizam

1. Osnovna je teza psihologizma ta da logika nije zasebna znanost, nego dio psihologije.²⁵ Psihologisti naime drže da vrijednost i valjanost mišljenja treba tumačiti psihološki, tj. polazeći od subjekta, a ne o njemu neovisno. (NS, str. 11–13) Istinitost za psihologiste nije drugo do čuvstvo sigurnosti,

14
ON1, str. 43–44; TP, str. 173–174.

15
ON1, str. 43–44; TP, str. 173–174.

16
Ibid.

17
Ibid.

18
ON1, str. 12–14; TP, str. 8–11, 121, 164;
ON2, str. 18–19, 25–28; NS, str. 10–14.

19
ON1, str. 14; TP, str. 9–11; ON2, str. 26–28.

20
TP, str. 9–11; ON2, str. 27–28.

21
ON1, str. 12–14; TP, str. 8–11; ON2, str.
18–19, 25–28; NS, str. 10–14.

22
ON2, str. 26; NS, str. 10–14.

23
ON1, str. 14; TP, str. 9–11; ON2, str. 25–28.

24
ON1, str. 14; TP, str. 9–11; ON2, str. 26–27;
NS, str. 10–14.

25
ON1, str. 15–16; NS, str. 11.

osjećaj izvjesnosti, i kao takva (tj. kao osjećaj, čuvstvo) ona spada u psihologiju.²⁶ Isto vrijedi i za valjanost. Vrijednost i valjanost mišljenja (predmet materijalne, odnosno formalne logike) temelje se u subjektu, u njegovu osjećaju, čuvstvu, što zapravo znači da se ni po čemu bitno ne razlikuju od drugih predmeta psihologije. (NS, str. 11–13) Odatle zaključak: logika je dio psihologije, a ne znanost o psihologiji neovisna.

2. Zimmermann pobija psihologizam, prvo, ističući razliku između psihičkog i logičkog aspekta mišljenja, drugo, ističući razliku između psihičkih i logičkih zakona mišljenja i, treće, ističući neovisnost istine o spoznajnom subjektu.

Logika je naime – prema Zimmermannu – zasebna znanost u odnosu na psihologiju zato što se njezin predmet razlikuje od predmeta psihologije: predmet je logike objektivna vrijednost i valjanost mišljenja, njegov logički aspekt, dok je predmet psihologije (između ostaloga) subjektivni čin, doživljaj mišljenja, njegov psihički aspekt. To su dva formalno, bitno različita predmeta (premda je u oba riječ o materijalno istome, o mišljenju): predmet je logike objektivan (i atemporalan, neindividualan, idealan), dok je predmet psihologije subjektivan (i temporalan, individualan, usvijesno realan). Psihologisti dakle konfundiraju logički i psihički aspekt mišljenja i na toj konfuziji temelje svoju tezu o logici kao dijelu psihologije.²⁷

Nadalje, logički se zakoni mišljenja bitno razlikuju od psihičkih: potonji su naime kauzalni i tiču se postanka i razvoja pojedinih misli (pojмова, sudova, zaključaka), prvi su idealni i tiču se vrijednosti i valjanosti pojedinih misli. K tome, psihičke zakone mišljenja otkrivamo induktivnim putem, što znači da je njihova sigurnost uvjetna, hipotetička, dok logičke zakone spoznajemo neposredno, intuitivno, i njihova je sigurnost bezuvjetna, oni vrijede a priori, o iskustvu neovisno. Zimmermannovim riječima:

»Psihologija osniva sve svoje zakone i općenite definicije na iskustvenim činjenicama usebnog i izvanjskog opažanja. Induktivnim putem stečeno znanje imade samo empiričku sigurnost, koja je hipotetička, jer je ovisna o našem opažanju (koje je relativne vrijednosti). Nikako se pak ne može reći, da logički zakoni imaju tek uvjetnu vrijednost empiričkog opažanja; oni su sami u sebi tj. *po svojoj svezi s predmetima* tako sigurni i istiniti, da ih iskustveno opažanje ne može ni utvrditi ni oboriti. Kod logičkih zakona dakle nalazimo sasvim drugi karakter nego kod onih zakona, koje psihologija empiričkim putem u misaonom zbivanju nalazi. [...] logički zakoni imaju apsolutni karakter, dočim psihološki zakoni imaju empiričko-relativnu vrijednost. Time je oboren psihologistički nazor, koji identificira logičke i psihološke zakone mišljenja.«²⁸

Konačno, vrijednost i valjanost mišljenja nisu relativne i od subjekta do subjekta različite, nego o subjektu neovisne, utemeljene u samu objektu, objektivne:

»Zar o istini (vrijednosti) nekog suda možemo govoriti samo onda, ako pri tom mislimo na to, da se sud nalazi u ovom ili onom sudećem subjektu? Naprotiv, vrijednost je suda *neovisna o subjektu*, na pr. $2 \times 2 = 4$ posve je neovisno o tome, da li ja ili tko god na to misli. Zato kažemo, da je spoznajna vrijednost *općenita*, t. j. vrijedi za koji mu drago subjekt. *Objektivna* je, t. j. sastoji se u odnošaju suda s objektom – prema tome, da li mu odgovara, da li se s njim podudara. (Tko bi tvrdio za ovu knjigu da je okrugla, ne bi sudio istinito, sud mu se ne slaže s objektom.) U tom smislu možemo reći, da je vrijednost suda nadsubjektivna.« (NS, str. 12)

Budući da je dakle vrijednost i valjanost mišljenja o subjektu neovisna, moguće ju je zacijelo i promatrati neovisno o promatranju subjekta. Drugim riječima, istraživanje te vrijednosti i valjanosti moguće je odvojiti od istraživanja subjekta. Zimmermannovim riječima: »Na temelju toga, što *razliku-*

jemo vrijednost sudova od bilo kojeg S [subjekta], možemo promatrati vrijednost *samu za sebe* ili bez obzira na S. Utoliko je dakle nauka o vrijednosti spoznaje samostalna ili neovisna.« (NS, str. 13) Ukratko, psiholozi konfundiraju objektivnu vrijednost i valjanost mišljenja sa subjektivnim osjećajem sigurnosti koji tu vrijednost i valjanost prati i temeljem te konfuzije zaključuju – sasvim pogrešno – da predmet logike nije moguće odvojiti od predmeta psihologije, odnosno da logika ne može biti znanost odvojena od psihologije i samostalna, već samo njezin dio. (ON2, str. 34)

3. U pobijanju psihologizma Zimmermann uglavnom slijedi Husserla. Pri tom ne samo da su argumenti kojima se Zimmermann služi u pobijanju psihologizma veoma srodni argumentima koje nalazimo u Husserla, u njegovim *Logičkim istraživanjima*, sv. I., nego sâm Zimmermann na više mjesta upućuje na tu Husserlovu kritiku psihologizma (u LU1).²⁹ No Zimmermannu je poznata i Geysersova knjiga *Neue und alte Wege der Philosophie*, posvećena Husserlovim filozofskim nazorima, pa tako i njegovoj kritici psihologizma, s kojom se Geysers uglavnom slaže.³⁰ Dva dakle utjecaja treba istražiti kad je riječ o Zimmermannovim argumentima protiv psihologizma: Husserlov i Geysersov.

Husserl i Zimmermannova kritika psihologizma

1. U svojoj kritici psihologizma Husserl polazi od pretpostavke – koju inače ne smatra točnom³¹ – da je logika umijeće, normativna, a ne teoretska disciplina i da se kao takva nužno temelji na nekom teoretskom znanju, tj. na nekoj teoretskoj disciplini, znanosti.³² Prema psiholozima, ta teoretska znanost u kojoj logika nalazi svoj temelj jest psihologija. Ovu osnovnu psihologističku tezu Husserl pobija usporedbom psihologije i logike, psiholoških i logičkih zakona, psihološkog i logičkog znanja.

Psihologija je – ističe Husserl – činjenična znanost i temelji se na induktivnoj metodi, njezini su zaključci generalizacije iz iskustva, činjenicâ. Te generalizacije mogu biti samo više ili manje pouzdane, ali ne i sasvim sigurne spoznaje – indukcija nije kadra rezultirati sigurnim, nepogrešivim, nedvojbjenim znanjem, njezin je rezultat tek uvid u veću ili manju vjerojatnost da je polučeni zaključak doista istinit. U tom smislu zakoni do kojih psihologija dolazi, a među njima i psihološki (psihički) zakoni mišljenja, nisu eg-

26

ON2, str. 34–37. Ako se istinitost mišljenja temelji u subjektu, u nekom njegovu osjećaju sigurnosti ili izvjesnosti, onda ona nije apsolutna, o subjektu neovisna – u raznim subjektima osjećaj sigurnosti može biti različito distribuiran, vezan uz različite sudove. Psihologizam vodi dakle u spoznajni relativizam i subjektivizam. (ON2, str. 34–37)

27

ON1, str. 15–16, 34–37. Razliku između čina i sadržaja mišljenja ističe i Arnold u četvrtom, odnosno petom izdanju svoje *Logike* (usp. npr. Đuro Arnold, *Logika za srednja učilišta*, Zagreb, 1923, str. 57–58). O Arnoldovu stavu spram psihologizma usp. Srećko Kovač, »Formalizam i realizam u logici«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske bašti-*

ne, god. XVIII, br. 1–2 (35–36), Zagreb, 1992, str. 167.

28

ON1, str. 16; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 36–37; usp. također ON1, str. 18; TP, str. 174.

29

Usp. npr. ON1, str. 12b, 15b, 17b i dr.

30

Usp. NAWP, 1916, str. 221–236.

31

Usp. LU1, str. 159–163.

32

Usp. LU1, str. 23.

zaktni, nepogrešivi i ne vrijede bezuvjetno. Psihološko je znanje empirijsko, znanje a posteriori, pogrešivo i hipotetično, uvjetno. (LU1, str. 72–74)

Logika međutim nije činjenična znanost i ne temelji se na induktivnoj metodi, nego na neposrednu uvidu u istinitost dotičnih sudova, spoznaja, na apodiktičkoj očitosti te istinitosti. Zato su logički zakoni egzaktni, nepogrešivi, sigurni (a ne tek više ili manje pouzdani) i vrijede apsolutno, bezuvjetno. Logičko je znanje nadiskustvenog karaktera, znanje a priori, o iskustvu neovisno (u tom smislu da ga iskustvom ne možemo ni potvrditi, dokazati, ni opovrgnuti, pobiti). (LU1, str. 74–75)

Pitanje je sad – pitanje koje Husserl upućuje psihologistima – kako je moguće da logički zakoni, znanja a priori, bezuvjetno, apsolutno važeća, egzaktna i nepogrešiva, imaju svoj temelj u psihologiji, u induktivnoj psihološkoj metodi, koja kao takva može rezultirati samo empirijskim, uvjetno važećim i pogrešivim psihološkim znanjima a posteriori. Ili, drugim riječima, kako je moguće da psihologija, karakterom svoje (induktivne) metode ograničena samo na pogrešiva i uvjetna, više ili manje pouzdana, ali ne i sasvim sigurna znanja, ipak dospije do posve sigurnih i bezuvjetnih, nepogrešivih logičkih načela? (LU1, str. 75–76)

U odgovoru na ovo pitanje psihologistima ne preostaje drugo do logičkim zakonima odricati *očitu* njihovu egzaktnost i nepogrešivost, bezuvjetnost, apriornost, i na taj ih način zapravo reducirati na psihološke zakone (pogrešive, uvjetne, aposteriorne), što Husserl drži pogrešnim upravo zbog *apodiktički evidentne, očite* egzaktnosti, bezuvjetnosti, sigurnosti, apriornosti... logičkih zakona. (LU1, str. 74) Husserlovim riječima:

»In vagen theoretischen Grundlagen können nur vage Regeln gründen. Entbehren die psychologischen Gesetze der Exaktheit, so muß dasselbe von den logischen Vorschriften gelten. Nun ist es unzweifelhaft, daß manche dieser Vorschriften allerdings mit empirischen Vagheiten behaftet sind. Aber gerade die im prägnanten Sinne sogenannten logischen Gesetze, von denen wir früher erkannt haben, daß sie als Gesetze der Begründungen den eigentlichen Kern aller Logik ausmachen: die logischen 'Prinzipien', die Gesetze der Syllogistik, die Gesetze der mannigfachen sonstigen Schlußarten, wie der Gleichheitsschluß, der *Bernoullische* Schluß von n auf $n+1$, die Prinzipien der Wahrscheinlichkeitsschlüsse usw., sind von absoluter Exaktheit; jede Interpretation, die ihnen empirische Unbestimmtheiten unterlegen, ihre Geltung von vagen 'Umständen' abhängig machen wollte, würde ihren wahren Sinn von Grund auf ändern. Sie sind offenbar echte Gesetze und nicht 'bloß empirische', d. i. ungefähre Regeln.« (LU1, str. 73)

Utjecaj ovog Husserlova argumenta na Zimmermannovu kritiku psihologizma očituje se u isticanju razlike između psihičkih i logičkih zakona, odnosno psiholoških i logičkih znanja. Poput Husserla, i Zimmermann ističe empirijski, induktivni, hipotetički, uvjetni karakter psiholoških zakona i znanja nasuprot bezuvjetnom, apsolutnom, apriornom karakteru logičkih zakona i znanja,³³ i ta razlika, kao što je bitna u Husserlovu argumentu, tako je bitna i u Zimmermannovu pobijanju psihologizma.

No Husserlov se argument ipak i razlikuje od Zimmermannova načina pobijanja psihologizma, i to – držim – ne sasvim nebitno. Zimmermann naime smatra dovoljnim pokazati da se logički zakoni i znanja bitno razlikuju od psiholoških i psihologizam – prema Zimmermannu – već samim tim biva oboren.³⁴ Husserl međutim smatra psihologizam oborenim samo pokaže li se da je razlika između logičkih i psiholoških znanja takva da potonja (psihološka) znanja ne mogu biti temelj prvima (logičkima). Nije dakle, prema Husserlu, ta razlika između psiholoških i logičkih znanja sama po sebi do-

voljna za obaranje psihologizma, nego je potrebno da ona u sebi sadrži i očitu nemogućnost utemeljenja logičkih na psihološkim znanjima. Ili, drugim riječima, u Husserlovu je argumentu naglasak na nemogućnosti utemeljenja logičkih na psihološkim znanjima, dok je u Zimmermanna bitna samo razlika između tih dviju vrsta znanja.

Razlika u metodi pobijanja psihologizma logična je posljedica činjenice da Husserl osnovnom tezom psihologizma smatra tezu da se logika temelji na psihologiji, te se u svojoj kritici i usredotočuje upravo na tu tezu, dok je u Zimmermanna naprotiv naglasak na tezi da je logika dio psihologije, a ne znanost od psihologije bitno različita.

2. Zimmermannov prvi gore navedeni argument protiv psihologizma³⁵ tiče se razlike između predmeta koji istražuje logika i predmeta koji istražuje psihologija. Taj je argument u biti identičan argumentima Hamiltona, Drobischa i B. Erdmanna koje Husserl izlaže u LU1, str. 67–68: psihologija mišljenja istražuje mišljenje u stvarnim (misaonim i nemisaonim, dapače psihičkim, ali i fiziološkim, fizičkim) uvjetima njegova nastanka, opstanka i nestanka u našoj svijesti i utvrđuje zakone tog njegova nastanka, opstanka i nestanka, kauzalne (prirodne) zakone i u tom ju je smislu moguće nazvati fizikom mišljenja, dok logika istražuje mišljenje s obzirom na njegovu istinitost ili neistinitost, a ne s obzirom na njegovu stvarnu egzistenciju (nastanak, opstanak i nestanak u našoj svijesti), i utvrđuje njegove idealne zakone, prema kojima ono jest ili nije valjano, odnosno istinito, logika je znanost o mišljenju kakvo ono treba da jest i u tom ju je smislu moguće nazvati etikom mišljenja. To su dakle dvije različite discipline, psihologija (mišljenja) i logika, međusobno neovisne, samostalne, koje istražuju dva različita predmeta: mišljenje kakvo jest i mišljenje kakvo treba da jest. I na toj razlici u predmetu istraživanja temelji se Hamiltonov, Drobishev, Erdmannov i Zimmermannov argument protiv psihologizma.³⁶

Husserlu međutim ta razlika nije dovoljna. On ističe kako psiholozi na ove prigovore mogu odgovoriti primjedbom da ti idealni logički zakoni zapravo jesu kauzalnog karaktera, jer nam govore kako treba da mislimo ako hoćemo da naša misao bude valjana i istinita – dakle, točno onako kako nam i prirodni zakoni govore kako treba da postupimo ako hoćemo npr. iz jedne stvari dobiti neku drugu stvar ili iz jednog stanja stvari neko drugo stanje stvari itd. (LU1, str. 68–69) Razlika u predmetu istraživanja ne implicira dakle razliku u karakteru zakona do kojih dotične znanosti dolaze i zato ta (predmetna) razlika ne može biti dovoljna da bi se dokazao i bitno različit karakter dotičnih znanosti u cjelini. Dapače, logika se od psihologije možda i ne razlikuje drukčije do upravo onako kako se i tehničke znanosti razlikuju od prirodnih znanosti – one u njima nalaze svoj teoretski temelj. I kao što tehničke znanosti svoje upute o tom kako doći do određenog praktičnog cilja temelje na prirodnim zakonima, tako možda i logika

33

Usp. ovdje, prethodno poglavlje, pod naslovom »Psihologizam«, br. 2.

34

ON1, str. 16; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 36–37; usp. također ON1, str. 18; TP, str. 174.

35

Usp. ovdje, prethodno poglavlje, pod naslovom »Psihologizam«, br. 2.

36

Slične nazore zastupao je i Pacel – usp. Vinko Pacel, *Logika ili misloslovje*, Zagreb, 1868, str. 15–16; usp. o tom također Srećko Kovač, »Hrvatski školski priručnici iz logike u drugoj polovici 19. st. do pojave Arnoldove *Logike*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. XVII, br. 1–2 (33–34), Zagreb, 1991, str. 85.

svoje upute o tom kako doći do logički valjana i istinita mišljenja temelji zapravo na psihičkim (psihološkim) zakonima mišljenja. Razlika između logike i psihologije sastojala bi se u tom slučaju u razlici između jedne teoretske znanosti (psihologije) i jedne njezine praktične primjene (logike). Ta razlika ne bi pobijala, nego bi upravo upućivala na psihologiju kao temelj logike, što zapravo i jest osnovna teza psihologizma. Zato Husserl isticanje razlika između psihologije i logike ne smatra dovoljno dobrom metodom pobijanja psihologizma.

Ukratko, Zimmermannova je metoda pobijanja psihologizma isticanje razlika između psihologije i logike – u pogledu njihova predmeta, u pogledu karaktera njihovih zakona i znanja itd. Husserlova je metoda pobijanja psihologizma međutim dokazivanje kako te razlike doista jesu takve da utemeljenje logike na psihologiji čine upravo nemogućim.³⁷ U tom smislu, utjecaj Husserlove na Zimmermannovu kritiku psihologizma ne očituje se u samoj ideji te kritike (načina na koji ona treba biti izvedena), nego uglavnom u Zimmermannovu isticanju istih onih razlika između psihologije i logike koje ističe i Husserl.

Već su spomenute tri takve razlike između psihologije i logike koje ističu i Husserl i Zimmermann: prvo, razlika u karakteru znanja (psihološkog i logičkog – empirijskog, induktivnog, pogrešivog nasuprot apriornom, bezuvjetnom, nepogrešivom)³⁸, drugo, razlika u karakteru zakona (psihičkih i logičkih – činjeničnih, prirodnih, kauzalnih, hipotetičnih nasuprot idealnim, normativnim, apsolutnim)³⁹, treće, razlika u predmetu istraživanja (sami misaoni čini i kauzalni zakoni njihova tijeka u našoj svijesti nasuprot misaonim sadržajima i idealnim zakonima njihove valjanosti ili nevaljanosti, istinitosti ili neistinitosti). Treba još samo dodati u vezi s posljednjom navedenom (trećom) razlikom između psihologije i logike to da Husserl prigovara psihologistima da brkaju sadržaj sa samim činom mišljenja, točnije da kad govore o logičkim zakonima govore zapravo o činu naše spoznaje tih zakona, a ne o njima samima, o njihovu sadržajnom aspektu, neovisno o bilo čijoj spoznaji. (LU1, str. 77–78) Logički su zakoni u sadržajnom pogledu *idealni* zakoni i vrijede neovisno o tom je li ih itko spoznao. Čin mišljenja međutim *realan* je događaj, doživljaj u našoj svijesti, sa svojim realnim, stvarnim uzrocima i učincima.⁴⁰ Razlika između suda i suđenja, sadržajnog i doživljajnog (idealnog i realnog) aspekta mišljenja, njegovog sadržaja i čina, ima odlučujuću ulogu u Husserlovu pobijanju psihologizma – ističe to i sâm Husserl.⁴¹ U toj se istaknutoj ulozi koju razlika između idealnog i realnog, sadržajnog i doživljajnog ima u pobijanju psihologizma može također prepoznati Husserlov utjecaj na Zimmermannovu kritiku psihologizma.⁴²

3. Psihologisti shvaćaju očitost kao osjećaj i, budući da valjanost mišljenja spoznajemo tako da nam se ona očituje, psihologisti drže psihologiju očitosti teoretskim temeljem logike kao normativne znanosti. Psihologija očitosti utvrđuje uvjete nastanka i izostanka osjećaja očitosti u našoj svijesti, što drugim riječima znači da ona istražuje uvjete pod kojima nam se neko mišljenje očituje ili ne očituje kao logički ispravno, valjano mišljenje. Spoznaja tih uvjeta teoretski je temelj logičkih normi. Logika kao normativna disciplina ne propisuje nam drugo do upravo uvjete pod kojima će naše mišljenje biti očito valjano i, propisuje li ona te uvjete mimo psihologije očitosti, propisuje ih svojevoljno, bez ikakva teoretskog temelja, opravdanja. Ne preostaje joj dakle drugo do to da svoje propise utemelji na dostignućima psihologije očitosti.⁴³

Psihologističko shvaćanje očitosti Husserl smatra predrasudom. Očitost naime, za Husserla, nije tek uzgredan osjećaj koji prati istinite i izostaje kod neistinitih sudova. (LU1, str. 192) Odnos između istine i očitosti nije poput odnosa između osjeta i osjećaja – isti osjet može u različitim ljudi ili u istom čovjeku u različito vrijeme izazvati različit osjećaj. (LU1, str. 192–193) Očitost je za Husserla doživljaj istine, točnije istina sama koje smo svjesni (nasuprot onoj koje nismo svjesni). (LU1, str. 193) U očitosti nam istina biva dana – poput predmeta u percepciji – kao nešto zbiljsko, a ne tek pomišljeno. (Ibidem) Ta istina, koja je sama po sebi objektivna, ostaje objektivna i u očitosti. Očitost je ne čini manje objektivnom i zato Husserl zaključuje: što je očito istinito to doista jest istinito i ne može biti neistinito. (LU1, str. 194–195)

Ukratko, Husserlovo je shvaćanje očitosti objektivističko – očitost je istina sama (koje smo svjesni), objektivna, idealna (a to znači o subjektu neovisna) – nasuprot psihologističkom subjektivističkom shvaćanju očitosti kao osjećaja.

Takvo Husserlovo shvaćanje očitosti veoma je blisko (neo)skolastičkom, pa tako i Zimmermannovom objektivističkom shvaćanju očitosti, prema kojem se o očitosti u subjektivnom smislu jasnoće uvida može govoriti samo *analogice*: »...proprie loquendo evidentia est solum objectiva. (...) evidentia (...) est subjectiva solum analogice.«⁴⁴ Utoliko se i Zimmermannov argument protiv psihologističkih teza vezanih uz očitost kao subjektivni osjećaj podudara s Husserlovim – poput Husserla, naime, i Zimmermann tim psihologističkim tezama suprotstavlja objektivističko shvaćanje očitosti – primjerice, u ON2, str. 34:

»Psihologist će n. pr. smatrati istinu suda samo kao doživljenu ili psihički zbiljsku činjenicu, koja se očituje u čuvstvu sigurnosti (osjećaju izvjesnosti). Dakako, da se na taj način ne može govoriti o istini, koja bi vrijedila nezavisno o onom subjektu, koji je doživljuje; jer ako je jamstvo za istinu samo u doživljajnim nekim momentima (n. pr. osjećaju nužnosti), ne može ni sama istina preхватiti sferu pojedinačnog i kolektivnog doživljavanja. Nasuprot, istina postaje o psihičkom subjektu nezavisna, ako sadržaj suda (u kome se istina nalazi) dovedemo u svezu s *objektom*, o kome sud izriče neki stvarni snošaj. Nužnost suda, kao i sigurnost o njoj, osnovana je sada u objektivnoj stvarnosti (stvarnom snošaju) t. j. sama objektivna stvarnost daje nam jamstvo za čvrsto pristajanje uz takav (istinit) sud. Ako se objekat sa svojim stvarnim snošajem *neposredno očituje*, tako da on sam sačinjava čitavi smisao suda, otpada svaka dvoumica o objektivnoj istini takovog suda, t. j. mi postajemo o njemu objektivno sigurni. U tom je slučaju osnovana sigurnost na neposrednoj očevidnosti (evidenciji), koja je kriterij (jamstvo) za apsolutno objektivnu istinu. Tek neposredna (i posredna) očevidnost stvarnog snošaja pruža konačno uporište za istinu, koja nije ovisna o konkretnom subjektu, nego vrijedi za koji mu drago spoznajni subjekat.«

37

Dakako, ovdje je riječ samo o metodi koju Husserl primjenjuje u gore izloženom svome argumentu protiv psihologizma (usp. ovdje, ovo poglavlje, br. 1). Osim tog argumenta, međutim, Husserl pobija psihologizam i nizom drugih argumenata, koji nam ovdje – s izuzetkom onog o psihologističkom pojmu očitosti kao osjećaja – nisu zanimljivi, jer nisu utjecali na Zimmermannovu kritiku psihologizma.

38

Usp. ovdje, ovo poglavlje, br. 1.

39

Usp. ovdje, ovo poglavlje, br. 1.

40

LU1, str. 77–78, 178–180.

41

Usp. npr. LU1, str. 87 ili 89–90, 190–191.

42

O ulozi koju ta razlika ima u Zimmermannovu pobijanju psihologizma usp. ovdje, prethodno poglavlje, pod naslovom »Psihologizam«, br. 2.

43

LU1, str. 183–185, 191–192.

44

HL, str. 323; usp. također WIP1, str. 245.

4. Zimmermann i Husserl slažu se i u konstataciji da psihologizam nužno vodi u antropologizam, subjektivizam, relativizam,⁴⁵ tj. u poziciju prema kojoj se vrijednost (istinitost i valjanost) našeg mišljenja temelji na samoj našoj (ljudskoj) spoznajnoj konstituciji (nasuprot drugim mogućim ili zbiljskim spoznajnim konstitucijama), a ne možda na dotičnom objektu, kakav je o sebi, o nama i o našoj spoznajnoj konstituciji neovisno. Zimmermann pritom izrijekom upućuje na sedmo poglavlje prvog sveska Husserlovih *Logičkih istraživanja*,⁴⁶ poglavlje u kojem Husserl izlaže svoju kritiku psihologizma kao antropologizma. Sâm pak Zimmermann ne kritizira izravno psihologizam kao antropologizam, subjektivizam, nego je njegova kritika psihologizma kao antropologizma indirektna, tj. implicirana u njegovoj kritici antropologizma uopće. Ta je pak kritika, kritika subjektivizma, antropologizma, jedna od četiri osnovne zadaće Zimmermannove noetike.⁴⁷

Zimmermann i Geysarov prikaz Husserlove kritike psihologizma

1. Zimmermannu je Husserlova kritika psihologizma poznata i preko njezina prikaza u Geysarovim NAWP, str. 221–236. Dapače, Zimmermannovo se pobijanje psihologizma podudara zapravo više s Geysarovom recepcijom Husserlove kritike psihologizma negoli sa samom tom Husserlovom kritikom. Naime, u NAWP, str. 224–225 i 229–230, Geysar predstavlja Husserlovu kritiku psihologizma kao kritiku u kojoj je bitno upozoriti tek na razlike između psihologije i logike u pogledu predmeta i metode njihova istraživanja pa tako i u pogledu karaktera zakona do kojih one dolaze. Nigdje Geysar ne ističe pravi smisao Husserlova argumenta: razlike između psihologije i logike takve su da onemogućuju psihologiji da bude temelj logike. Takvu koncepciju pobijanja psihologizma, usredotočenu samo na isticanje razlika između psihologije i logike, nalazimo – kako je već pokazano⁴⁸ – u Zimmermanna. Možemo stoga zaključiti da je na Zimmermannovu kritiku psihologizma utjecala zapravo više Geysarova recepcija Husserlove kritike psihologizma negoli sama ta Husserlova kritika. (Dakako, moguće je i to da se Zimmermannova kritika psihologizma i Geysarovo shvaćanje Husserlove kritike psihologizma sasvim slučajno, tj. bez nekog posebnog utjecaja potonje na prvu, podudaraju međusobno više nego što se Zimmermannova kritika psihologizma podudara s Husserlovom.)

2. Što se tiče Husserlova argumenta protiv psihologističkog shvaćanja očitosti kao osjećaja, Geysarov je prikaz korektan⁴⁹ i u tom smislu treba ustanoviti da se Zimmermannov argument protiv tog psihologističkog shvaćanja podudara kako s Husserlovim argumentom tako i s Geysarovim prikazom tog Husserlova argumenta.

3. Isto vrijedi i za tvrdnju da psihologizam nužno vodi u antropologizam, koju nalazimo i u Husserla i u Zimmermanna, pa i u Geysarovu prikazu Husserlova pobijanja psihologizma. (NAWP, str. 230)

Zimmermannova kritika psihologizma – zaključak

Zimmermannova kritika psihologizma razlikuje se od Husserlove, prvo, po svome predmetu, drugo, po samoj svojoj ideji. Predmet je Zimmermannove kritike psihologizma teza da je logika dio psihologije, a ne znanost bitno različita od psihologije, dok je predmet Husserlove kritike teza da je psihologija teoretski temelj logike – bilo psihologija mišljenja ili psihologija

očitosti. Ideja je Zimmermannove kritike psihologizma ta da se istaknu razlike između psihologije i logike – u pogledu njihova predmeta i metode pa slijedom toga i u pogledu karaktera zakona koje otkrivaju – samim tim razlikama dokazuje se da su logika i psihologija dvije različite i međusobno odvojene, samostalne discipline. Ideja je Husserlove kritike psihologizma – u onom njezinu dijelu kojim je najviše utjecala na Zimmermanna – ta da se pokaže kako su razlike između logike i psihologije takve da psihologiji one-mogućuju biti osnovom za logiku.

Unatoč ovim razlikama između Husserlove i Zimmermannove kritike psihologizma, ipak treba ustanoviti da je Husserlov utjecaj na Zimmermannovu kritiku psihologizma znatan. Taj se utjecaj očituje u tome da Zimmermann ističe iste one razlike između psihologije i logike koje nalazimo istaknute i u Husserlovoj kritici psihologizma, pri čemu sâm Zimmermann izrijeком upućuje na tu Husserlovu kritiku. Te su razlike, primjerom, razlika između logičkih i psihičkih zakona, razlika između suda i suđenja (sadržaja i čina mišljenja), razlika između induktivne psihološke metode i apodiktički očita logičkog znanja itd.

No Zimmermannova se kritika psihologizma već u samoj svojoj ideji podudara zapravo više s Geysarovim shvaćanjem Husserlove kritike psihologizma negoli sa samom tom Husserlovom kritikom. Može se stoga pretpostaviti da je na Zimmermannovu kritiku psihologizma utjecala zapravo više Geyserova recepcija Husserlove kritike psihologizma negoli sama ta Husserlova kritika.

Formalistička i asubjektivna logika

1. Prema formalizmu, vrijednost i valjanost mišljenja ne osnivaju se na predmetima (koji bi bili o mišljenju samu neovisni), nego na urođenim misaonim oblicima dotičnog subjekta. One dakle nisu objektivno, nego subjektivno utemeljene. Vrijednost (istinitost) našeg mišljenja nije apsolutna, objektivna, o nama samima kao subjektima spoznaje neovisna, nego je ona subjektivna, relativna – za neki drugi spoznajni subjekt, drukčije ustrojen, s drukčijim misaonim i uopće spoznajnim oblicima, to isto mišljenje koje mi prihvaćamo kao istinito možda i ne bi vrijedilo kao istinito. Isto vrijedi i za valjanost – ona je također subjektivna i relativna: što će koji spoznajni subjekt smatrati valjanim, a što nevaljanim, ovisi o njemu samu, tj. o urođenim njegovim misaonim oblicima.⁵⁰

2. Zimmermann odbacuje formalizam (formalističku logiku) kao vrstu subjektivizma i drži se objektivističkog stava da sva naša logička načela i misaoni oblici počivaju na svezi s predmetima, u kojima nalaze svoj objektivni temelj.⁵¹

45
Usp. ON2, str. 39–40, odnosno LU1, str. 118–158.

46
Usp. ON2, str. 40.

47
Usp. ovdje, poglavlje pod naslovom »Noetika«, br. 9 i 11.

48
Usp. ovdje, prethodno poglavlje, pod naslovom »Husserl i Zimmermannova kritika psihologizma«, br. 1–2.

49
Usp. NAWP, str. 234–236.

50
ON1, str. 16–18, 19–20, 21–22; ON2, str. 37–40, 43–44.

51
ON1, str. 18, 19–20; ON2, str. 38, 39.

3. Logički transcendentalizam (s idejom asubjektivne logike) zastupaju u raznim varijantama Bolzano i predstavnici austrijske škole (Brentano, Meinong, Husserl i dr.). Prema logičkom transcendentalizmu, istine imaju objektivnu vrijednost, one su o spoznaji i o spoznajnom subjektu neovisne, ne ravnaju se prema njemu, vrijede ako ih nitko i ne spoznaje i u tom smislu (kao nešto što vrijedi) one postoje odvojeno od subjekta te bi postojale (vrijedile, važile) i kad nigdje nikakva subjekta ne bi bilo da ih spozna. (ON2, str. 28–30) Logički transcendentalizam dijeli istine, tj. smisao, sadržaj istinitih sudova, od spoznajnog subjekta. Taj je sadržaj – za logički transcendentalizam – nešto posve neovisno i zasebno, odvojeno kako od subjekta i njegova mišljenja tako i od predmeta, nešto treće između toga dvoga (mišljenja i predmeta). Mišljenje je subjektivna forma, a smisao je objektivna i vrijedi o mišljenju neovisno. U tom smislu, logika se – prema logičkom transcendentalizmu – ne da svesti na psihologiju, njezin je predmet (smisao, sadržaj i njegova vrijednost, istinitost) u potpunosti asubjektivna, odvojen od mišljenja, subjekta (predmeta psihologije) i o njemu neovisna. (ON2, str. 28–31, 38)

4. U vezi s odvajanjem sadržaja od mišljenja, Zimmermann upozorava na sljedeće: ako je sadržaj odvojen od mišljenja, onda i nije njegov sadržaj, a ako nije njegov sadržaj, onda se i njegova vrijednost (istinitost) nalazi izvan mišljenja. Mišljenje dakle tek treba na neki način prisvojiti taj sadržaj, da bi i samo uzmoglo biti istinito. Logički transcendentalizam trebao bi zato u prvom redu objasniti kojim to načinom mišljenje prisvaja taj sadržaj i postaje istinito: »Kad bi i shvatljiva bila mogućnost takovih istina, koje vrijede same ‘za sebe’ (an sich), još uvijek bi ostao posve neshvatljiv onaj način, kojim spoznavalac dolazi u faktički posjed istine, koja je o njemu sasvim neovisna.« (ON2, str. 29–30) Zato Zimmermann nasuprot logičkom transcendentalizmu ističe kako istinitost nije drugo do jedno od svojstava suda, a sud opet ne postoji izvan subjekta. (ON2, str. 38)

Istinitost

1. Istinitost nije oznaka kojeg od članova suda (subjekta ili predikata), ona nije neki određeni sadržaj, pa ni dio sadržaja suda, neka karakteristika tog sadržaja, po kojoj bi on bio istinit, nasuprot drugim sadržajima, koji tu karakteristiku nemaju pa i nisu istiniti. Istinitost je karakteristika nekog odnosa tog sadržaja (suda) prema načemu drugome. Upravo zato i jest moguće da sudovi najrazličitijeg sadržaja mogu biti svi istiniti.⁵²

2. Istinitost nije odnos s logičkim zakonima. Naravno, istinit sud nužno je sukladan logičkim zakonima, ali su isto tako i neistiniti sudovi nužno sukladni logičkim zakonima. Jedini sudovi koji nisu sukladni logičkim zakonima oni su u sebi protuslovni sudovi tipa ‘A nije A’, ‘A ujedno i jest i nije B’, ‘A nije ni B ni ne-B’ itd. – ako su to uopće sudovi. Sukladnost logičkim zakonima nije mjerilo istinitosti sudova, nego mjerilo njihove unutrašnje neprotuslovnosti, koje važi za sve u sebi neprotuslovne sudove, bilo da su istiniti ili neistiniti. To je mjerilo formalne istine, logičke valjanosti sudova. Sud međutim može biti formalno valjan, a ipak neistinit. (Formalna istina ne implicira materijalnu istinu.) Istinitost se dakle sastoji u nekom drugom odnosu, a ne u odnosu sklada s logičkim zakonima (premda potonji odnos pretpostavlja: materijalna istina implicira formalnu istinu – u sebi protuslovan sud ne može biti ni formalno ni materijalno istinit – utoliko on zapravo i nije sud).⁵³

3. Istinitost (logička istina) sastoji se – prema Zimmermannu – u odnosu sklada, podudaranja između suda i predmeta (objektivne istine). Sadržaj istinitog suda slaže se s dotičnim predmetom, objektivnom istinom. Sadržaj neistinitog suda odudara od dotičnog predmeta, ne slaže se s objektivnom istinom.⁵⁴

4. Objektivnu, ontološku istinu ne čini sama stvar, bez ikakvih odredbi, nego stvar u svojoj određenosti, sa svim svojim odredbama, stvarnost.⁵⁵ Ta stvarnost može biti fizički ili usvijesno realna, ali i idealna (poput matematičkih objekata).⁵⁶ Ona međutim ne trpi mijene, sama se u sebi ne mijenja (primjerice, temperatura zraka u ovom trenutku na ovom mjestu), mijenja se možda naš sud o njoj, kao što možda o njoj i ne sudimo svi isto.⁵⁷ Jedna te ista stvarnost (objektivna, ontološka istina) može dakle biti predmetom mnogih međusobno različitih sudova, od kojih se dakako neki s njom podudaraju, drugi opet od nje odudaraju, ne slažu se s njom. Oni koji se s njom ne slažu neistiniti su. Oni koji se s njom slažu (podudaraju) istiniti su. Ona sama međutim nije ni istinita ni neistinita, nego naprosto jest. Istinitost i neistinitost logičkog su, a ne ontološkog karaktera.⁵⁸

5. Na jednoj strani, sud veže dotičnu stvar (subjekt) s dotičnom odredbom (predikatom) u neki odnos. Na drugoj strani, ta stvar i ta odredba stvarno jesu u nekom odnosu. Logička se istina sastoji u međusobnom podudaranju tih dvaju odnosa: kad se odnos između subjekta i predikata u sudu podudara s odnosom između dotične stvari i dotične odredbe u stvarnosti, objektivnoj (ontološkoj) istini, kažemo da je taj sud istinit (njegovu istinitost zovemo logičkom istinom). Zimmermannovim riječima:

»Ako je misaoni sadržaj u skladu s objektivnom istinom, onda velimo, da je u izricanju suda sadržana logička istina. Logička dakle istina sastoji u tome, da predikat spajamo sa subjektom upravo onako, kako se njihovi objekti međuse podudaraju ili ne podudaraju. Zato se može reći, da je logička istina snošaj uskladenosti između dva snošaja: misaone sinteze (S i P-a) i objektivne istovetnosti (=objektivne istine).«⁵⁹

Pritom je dakako objektivna istina kriterij, norma logičke istine – ona čini ovaj sud istinitim, onaj neistinitim, i tim putem određuje što jest, a što nije logička istina:

»Budući pako da u činu intencije stavljamo misaoni sadržaj u snošaj s njegovim predmetom, stoga je predmet *mjerilo ili norma*, po kojoj se naše mišljenje ravna. Ako misao intendira svoj predmet onako, kako predmet *jest* (=objektivna istina) t. j. tako, da je s njim uskladena, tada se ovakav sud zove istinit; u protivnom slučaju t. j. ako ne intendira onako kako predmet jest, sud je neistinit. Gore postavljenu definiciju o sudu (=intencijalna misao) možemo dakle ovako promijeniti: sud je onaj spoznajni sadržaj, što ga normira neki predmet.« (KN, str. 93)

52
ON1, str. 39; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 49.

53
ON1, str. 39; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 49–50.

54
ON1, str. 39, 41–42; KN, str. 93; TP, str. 61, 135, 169; ON2, str. 50, 53; DŽ, str. 65; NS, str. 16.

55
ON1, str. 40–42; KN, str. 93; ON2, str. 50–51, 53.

56
ON1, str. 40; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 50–51.

57
ON1, str. 41–42; usp. također isti taj tekst u ON2, str. 53.

58
TP, str. 135, 169; DŽ, str. 64; NS, str. 17.

59
ON1, str. 42; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 53.

6. Sud se nalazi u subjektu, individualnoj svijesti, on je dio te svijesti, dio usvjesne zbilje. Kao takav on je subjektivan (individualan) i temporalan. Pa ipak njegova istinitost (ili neistinitost) nije ni subjektivna ni temporalna, nego vrijedi bez obzira na subjekt i vrijeme. Ona pripada dakle logičkom aspektu mišljenja (zato je i zovemo logičkom istinom). Dok sam čin mišljenja (suđenja) *postoji* u svijesti dotičnog subjekta, njegov sadržaj osim što postoji u toj istoj svijesti i mišljenju još i *vrijedi* (ili *ne vrijedi*) za dotični predmet:

»U koliko smisao (sadržaj) suda ne postoji bez psihičkog čina, valja reći, da mu pripada individualno-vremenski karakter. Ali čim promatramo smisao suda tj. samu svezu mišljenja s predmetom, onda ovaj smisao sadržaje neindividualnu i nevremensku vrijednost. Sadržaj naših sudova, odnosno logička istina, koju sudovi izriču, nema dakle nikoje sveze s psihičkim odredbinama, pa zato se kod logičke istine zapravo i ne govori o bivstvovanju, već jedino o njenoj vrijednosti.« (ON1, str. 43)

Ukratko, logička istina ne nadilazi subjekt i vrijeme svojim postojanjem, nego svojim važenjem za dotični predmet. To je važenje o subjektu i o vremenu neovisno. Ono ovisi samo o predmetu.

7. Logička istina ne zahtijeva punu podudarnost između suda i predmeta. Sud ne mora primišljati dotičnom predmetu svaku njegovu odredbu, da bi bio istinit, ali se mora s njim podudarati u pogledu one odredbe koju mu primišlja. Negativni je nesklad dakle dopušten, nesklad između dotičnog predmeta sa svim njegovim odredbama (*objectum materiale*), na jednoj strani, i suda koji tom predmetu predicira tek neke njegove odredbe (ili možda samo jednu), na drugoj strani, ali je zato pozitivni nesklad nedopustiv, nesklad u pogledu upravo one odredbe koju sud predicira (*objectum formale*): sud ne smije priricati dotičnom predmetu nešto čega u njemu nema, niti smije odricati tom predmetu nešto što mu pripada.⁶⁰

8. Zimmermann prihvaća stav onih skolastika prema kojima se logička istina potpuno nalazi samo u sudu. U pojmu se ona nalazi samo dijelom, nepotpuno, tj. ukoliko je on sastavni dio suda i ukoliko s njim mišljenje počinje. Donekle se – prema Zimmermannu – istina nalazi i u senzitivnom znanju, jer je i ono neka vrsta intencije.⁶¹

9. Prema Zimmermannu, sud je nužno istinit ili neistinit. Od suda se pritom očekuje da bude potpuno određen u pogledu svoga predmeta, nedvoznačan. Treba naime biti posve jasno o kojoj je stvari riječ, što točno o njoj tvrdimo i u kojem smislu, tj. s obzirom na koje okolnosti (jer ista stvar u različitim okolnostima može biti različito određena, pa se može dogoditi da isti sud o njoj bude s obzirom na ove okolnosti istinit, s obzirom na one neistinit – primjerice, isti lijek može biti za ovaj organ zdrav, za onaj nezdrav, pa sud 'Taj je lijek zdrav' biva u prvom slučaju istinit, u drugom neistinit – potrebno je dakle odrediti u kojem se to smislu tvrdi da je taj lijek zdrav, s obzirom na koji organ, eda bi sud mogao biti jednoznačno istinit ili neistinit: bez te odredbe, nepotpuno određen, ostaje on neodređen i u pogledu svoje istinitosti ili neistinitosti).⁶²

10. Zimmermann odbacuje nauk logičkog relativizma, prema kojem je istinitost promjenjiva, razvija se, tako da istinit sud može s vremenom postati neistinit i obratno, neistinit sud može s vremenom postati istinit. Prema Zimmermannu, sud potpuno određen u pogledu svoga predmeta ne može biti sad istinit sad neistinit. Samo nije li u potpunosti određen s obzirom na svoj predmet, sud može u ovim okolnostima biti istinit, pa ipak u nekim drugim, novim okolnostima neistinit.⁶³

11. Pitanje intenziteta istinitosti, odnosno neistinitosti – može li sud biti više ili manje istinit, odnosno neistinit, ima li njegova istinitost, odnosno neistinitost, stupnjeve ili ih nema, pa sud može biti samo istinit ili neistinit – za Zimmermanna je složeno pitanje te je utoliko i odgovor na nj kompleksan, već prema pojedinim njegovim aspektima. S obzirom na prediciranu odredbu (formu, *objectum formale*) sud može biti samo istinit ili neistinit: pririče li tu odredbu predmetu kojem ona stvarno pripada, istinit je; pririče li je predmetu kojem ona stvarno ne pripada, neistinit je; odriče li je predmetu kojem ona stvarno pripada, neistinit je; odriče li je predmetu kojem ona stvarno ne pripada, istinit je. Prirečena ili odrečena odredba dakle ili pripada ili ne pripada dotičnom predmetu, trećega nema, ona mu ne može više ili manje pripadati ili ne pripadati i u tom smislu sud ne može biti više ili manje istinit, nego on ili jest ili nije istinit. S obzirom na predmet u cjelini, sa svim njegovim odredbama, *objectum materiale*, sud može biti više ili manje istinit (istinitiji, odnosno neistinitiji), i to u dva smisla: u kvantitativnom, ekstenzivnom smislu sud je to istinitiji što više odredbi istinito predicira dotičnoj stvari (i to neistinitiji što joj više odredbi neistinito predicira); u kvalitativnom, intenzivnom smislu sud je to istinitiji što više svojim predikatom pogađa samu bit dotične stvari.⁶⁴

12. Ukratko, Zimmermannova definicija istine tradicionalna je aristotelovsko-skolastička definicija (*adaequatio, seu conformitas, intellectus cum re cognita*), koju nalazimo dakako i u neoskolastičkih autora.⁶⁵ Isto vrijedi i za razlikovanje između objektivne (ontološke) i logičke istine⁶⁶, kao i za probleme koje Zimmermann razmatra u vezi s pojmom istine: nalazi li se istina u pojmu ili i u opažaju ili samo u sudu⁶⁷, ima li istina mjeru, tj. može li istinitost nekog suda biti veća ili manja⁶⁸, i čini li negativni nesklad između suda i njegova predmeta dotični sud neistinitim.⁶⁹ To su sve pojmovi, stavovi i problemi tipični za neoskolastiku. Treba zato zaključiti da Zimmermannovo shvaćanje istine ne prelazi okvire neoskolastičkog nauka o istini.

Sigurnost

1. Sigurnost Zimmermann suprotstavlja dvojbi i mnijenju.

2. Dvojba je stanje u kojem ne pristajemo ni uz koji od dva međusobno oprečna suda, tj. stanje u kojem o dotičnoj stvari niti nešto tvrdimo niti niječemo, nego se ne uspijevamo opredijeliti ni za jedno ni za drugo – o životu na Marsu npr., ima li ga ili nema, ne možemo se opredijeliti, dvojimo, ne pristajemo ni uz jedno (da ga ima) ni uz drugo (da ga nema).⁷⁰

⁶⁰ ON1, str. 44–45; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 54.

⁶¹ ON1, str. 45–46; KN, str. 93; ON2, str. 54–56.

⁶² ON1, str. 47; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 57.

⁶³ ON1, str. 47; usp. također isti taj tekst u ON2, str. 57–58.

⁶⁴ ON1, str. 47–48; usp. također isti taj tekst u ON2, str. 58.

⁶⁵ Usp. npr. HL, str. 249; ili WIP1, str. 95–102.

⁶⁶ Usp. npr. GEP2, str. 19–25; HL, str. 249–250.

⁶⁷ Usp. npr. WIP1, str. 117–127; HL, str. 264–270; GEP2, str. 45–48.

⁶⁸ Usp. npr. WIP1, str. 127–129; GEP2, str. 49.

⁶⁹ Usp. npr. WIP1, str. 118.

⁷⁰ TF, str. 59; NS, str. 1.

3. Negativna je dvojba kad nema baš nikakva razloga u prilog bilo kojem od dotična dva međusobno oprečna suda – primjerom, dvojim li o broju zvijezda, je li paran ili neparan.⁷¹ Pozitivna je dvojba, prema jednoj Zimmermannovoj definiciji, ona pri kojoj postoje razlozi u prilog jednoj alternativni, ali razlozi nedovoljno jaki da bi nagnali na pristanak i opravdali ga.⁷² Prema drugoj Zimmermannovoj definiciji, pozitivna je dvojba ona pri kojoj postoje razlozi u prilog objema alternativama, ali podjednako jaki, teški – ta ravnoteža onemogućuje izbor, pristanak (primjerice, kad liječnik dvoji o pravoj dijagnozi: postoje simptomi koji upućuju na ovu bolest, ali i simptomima prema kojima nije ona posrijedi).⁷³
4. Objektivno dvojbom sudom Zimmermann zove sud kojem treba uskratiti pristanak, jer ne postoje objektivni razlozi temeljem kojih bismo trebali pristati uza nj, a ne uz njegovu opreku.⁷⁴ Objektivni razlog za dvojbu može biti ili taj da doista ne postoji nikakav razlog niti u prilog dotičnom sudu niti u prilog njegovoj opreci ili pak taj da takvi razlozi postoje (kako u prilog dotičnom sudu tako i u prilog njegovoj opreci), ali su zaista podjednako teški. U subjektivnom smislu dvojba je stanje nepristanka, tzv. *suspensio assensus*.⁷⁵
5. Razumnoj dvojbom Zimmermann zove dvojbu (objektivnim) razlozima opravdanu, dok nerazumnoj zove dvojbu za koju (objektivnih) razloga za pravo nema.⁷⁶
6. Zimmermann također razlikuje između realne i fiktivne dvojbe. Realna je dvojba kad doista dvojimo o dotičnome sudu, je li istinit ili neistinit. Fiktivna je dvojba kad zapravo o istinitosti dotičnoga suda ne dvojimo, nego smo dapače sigurni u to da je on istinit, ali se postavljamo prema njemu kao da je dvojbom, eda bismo njegovu istinitost dokazali ili možda novim argumentima potkrijepili itd. (NS, str. 27–28) Fiktivna je dvojba dakle u svome karakteru metodička, ona je postupak kojim nastojimo doći do (novog) dokaza ili argumenta, ali to ne znači da metodička dvojba mora biti fiktivna. Naprotiv, metodička dvojba može biti i realna, a ne samo fiktivna. Metodička je dvojba svaka ona (fiktivna ili realna) dvojba koja nije definitivna, nego privremena, jer bi tek trebala dovesti do konačnog, definitivnog stava. Dvojba dakle može biti definitivna ili metodička. Definitivna dvojba naš je konačan (definitivan) stav prema dotičnom sudu. Metodička dvojba (fiktivna ili realna) naš je privremen stav prema dotičnome sudu, etapa na putu do konačnog stava. (NS, str. 28)
7. Dvojbu Zimmermann zove još i sumnjom, dvoumljenjem.
8. Mnijenje⁷⁷ je – nasuprot dvojbom – pristanak uz određeni sud, ali ne sasvim čvrst pristanak (bez ikakva straha da možda griješimo), nego pristanak koji uključuje stanovitu bojazan da dotični sud možda i nije istinit.⁷⁸
9. U objektivnom smislu mnijenje je pristanak uz vjerojatno istinit sud. Vjerojatna istinitost suda temelji se na objektivnim razlozima. Objektivni su razlozi oni čija vrijednost, težina, ne ovisi o nama, spoznajnim subjektima. Vjerojatna istinitost suda čini pristanak uza nj razboritim, ali ne i sigurnim. Razboritim ga čini zato što smanjuje vjerojatnost neistinitosti dotičnog suda, sigurnim ga ipak ne može učiniti, zato što ne isključuje sasvim mogućnost njegove neistinitosti.⁷⁹ U subjektivnom smislu mnijenje je čin nesigurna pristanka, koji uključuje stanovitu bojazan.⁸⁰
10. Razlozi u prilog dotičnom sudu mogu biti i toliko jaki da subjekt mogućnost njegove neistinitosti smatra isključenom, slijedom čega pristaje uza nj bez ikakva straha da možda griješi. Tu subjektivnu sigurnost pristanka

Zimmermann zove uvjerenjem.⁸¹ Uvjerenje dakako još uvijek ne znači da je i u objektivnom smislu isključena svaka mogućnost neistinitosti dotičnog suda, ali ako jest, onda je zapravo riječ o osvjedočenju.⁸² Zabludom Zimmermann zove čvrst (subjektivno siguran) pristanak uz neistinit sud.⁸³ Uzrok zablude nije sâm predmet, objekt spoznaje, nego njezin subjekt – zabluda nastaje utjecajem naše volje na naš razum, ona izvire iz raznih naših htijenja, strasti, predrasuda, nemara itd.⁸⁴

11. Za razliku od dvojbe, sigurnost je pristanak. Za razliku od mnijenja, sigurnost je čvrst pristanak, bez straha i kolebanja: » $2 \times 2 = 4$. Ovaj stol je četverouglast. Je li uistinu tako? Jest, siguran sam, da je to istina: čvrsto pristajem. Taj *čvrsti pristanak* uz jedan sud zovemo sigurnost (izvjesnost).« (NS, str. 21)

12. Zimmermann razlikuje između objektivne i subjektivne sigurnosti. Objektivna je sigurnost sigurna (nužna) istinitost dotičnoga suda, temelji se na očitovanju dotične objektivne stvarnosti, samog predmeta tog suda, tako da mogućnost njegove neistinitosti biva u potpunosti isključena.⁸⁵ Objektivnu sigurnost Zimmermann zove još i logičkom sigurnošću, jer se tiče sveze suda s njegovim predmetom. Subjektivna je sigurnost stanje čvrstog pristanka uz neki sud kao istinu samu, bez i najmanje bojazni da možda griješimo.⁸⁶ Subjektivna se sigurnost može temeljiti i na posve osobnim (subjektivnim) razlozima – primjerom, na nekoj našoj sklonosti ili predrasudi ili na nekom našem slijepom povjerenju, odgoju, navici itd. (NS, str. 22) Budući da je sadržana u samom psihičkom doživljaju suđenja, subjektivnu sigurnost Zimmermann zove još i psihološkom sigurnošću.

Objektivnu sigurnost Zimmermann smatra pravom sigurnošću: »jer kad je netko subjektivno siguran, ne mora to biti istina, dočim se kod objektivne sigurnosti očituje sam predmet po svojoj stvarnosti, i utoliko je takav sud istinit.« (NS, str. 22)

71
ON1, str. 33; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 45; TF, str. 59; NS, str. 21.

72
ON1, str. 33; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 45; TF, str. 59.

73
NS, str. 21.

74
ON1, str. 33; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 45.

75
Ibid.

76
Ibid.

77
Mnijenje (opinio) Zimmermann zove još i
mišljenjem.

78
TF, str. 58–59; NS, str. 1, 21.

79
ON1, str. 33–34; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 45–46.

80
ON1, str. 34; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 46.

81
Ibid.

82
Ibid.

83
ON1, str. 71; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 76.

84
ON1, str. 72; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 76–77.

85
ON1, str. 34; usp. također taj isti tekst u
ON2, str. 46; usp. također ON2, str. 48; TF,
str. 58; NS, str. 21–22.

86
ON1, str. 34; usp. također isti taj tekst u
ON2, str. 46; usp. također ON2, str. 49; TF,
str. 58.

13. Kad je sud bezuvjetno siguran, govorimo o apsolutnoj sigurnosti. Apsolutna sigurnost bezuvjetno isključuje mogućnost neistinitosti dotičnog suda. Kad je sud uz određene uvjete siguran, govorimo o hipotetičkoj njegovoj sigurnosti. Hipotetička sigurnost uvjetno isključuje mogućnost neistinitosti dotičnog suda.⁸⁷ Hipotetički je siguran npr. sud da tijela padaju izmaknemo li oslonac pod njima, jer vrijedi pod uvjetom da vrijede fizički zakoni, njegova je neistinitost isključena samim tim zakonima, takvima kakvi jesu – budući da bi oni mogli biti i drukčiji, govorimo o hipotetičkoj sigurnosti tog suda. Apsolutno je siguran sud da cjelina ne može biti manja od vlastitog dijela, jer vrijedi pod bilo kojim uvjetima, njegova je neistinitost isključena vlastitom protuslovnošću.

14. Metafizički su sigurni sudovi oni čija je neistinitost u sebi protuslovna i kao takva bezuvjetno, apsolutno isključena. Metafizički siguran sud siguran je apsolutno, bezuvjetno – primjerom, sud 'Isto ne može ujedno i biti i ne biti' ili sud ' $2 + 2 = 4$ '.⁸⁸ Metafizička je sigurnost neposredna kad se unutrašnja protuslovnost neistinitosti dotičnoga suda, dakle njezina nemogućnost, očituje neposredno iz same sveze subjekta s predikatom (kao u navedenim primjerima). O posrednoj metafizičkoj sigurnosti govorimo kad se unutrašnja protuslovnost neistinitosti dotičnog suda, njezina nemogućnost, očituje posredno, putem zaključivanja, dokazivanja (kao u izvedenim matematičkim ili geometrijskim istinama).⁸⁹ Sud je neposredno siguran u sebi ako je njegov predikat doista dio biti njegova subjekta. Sud je neposredno siguran za nas ako smo spoznali da je njegov predikat dio njegova subjekta. Jasno, sud može biti neposredno siguran u sebi, ako i nije neposredno siguran za nas (*propositio nota secundum se tantum, sed non quoad nos*), ali on može također biti neposredno siguran i u sebi i za nas (*propositio per se nota etiam quoad nos*).⁹⁰

15. Fizički su sigurni sudovi oni čija je neistinitost fizički nemoguća, protivna kojem fizičkom (prirodnom) zakonu, i kao takva uvjetno, hipotetički isključena – ona nije u sebi protuslovna, metafizički nemoguća, bezuvjetno isključena, nego je njezina nemogućnost fizičkog karaktera i sastoji se u njezinoj neuskладivosti s prirodnim, fizičkim zakonima.⁹¹ Primjera radi, fizički je siguran sud 'Tijelo bez potpore mora pasti': nema ničeg protuslovna u tvrdnji da je taj sud neistinit (i da tijela bez potpore zapravo ne moraju pasti), njegova je neistinitost sasvim zamisliva, metafizički moguća, ali je ona neuskладiva s prirodnim zakonom opće gravitacije i zato fizički nemoguća (u svijetu u kojem doista vlada taj prirodni zakon). Ta pak fizička njezina nemogućnost čini istinitost dotičnoga suda fizički nužnom, sigurnom, dokle god u prirodi vlada dotični zakon (opće gravitacije). Fizička je sigurnost dakle – nasuprot metafizičkoj – uvjetna (hipotetička), uvjetovana prirodnim zakonima. Fizički sigurni sudovi sigurni su uvjetno (hipotetički), tj. samo pod uvjetom (pretpostavkom) da dotični prirodni zakoni doista vrijede.⁹²

16. Moralno su sigurni sudovi oni čija je neistinitost moralno nemoguća, protivna nekoj moralnoj ili uopće prirodnoj sklonosti svih ljudi – ona dakle nije ni metafizički ni fizički nemoguća, ne protivi se ni logičkim, metafizičkim, ni fizičkim, prirodnim zakonima, nego nekim jakim našim prirodnim ili moralnim nagonima, sklonostima, kojima jedva da možemo odoljeti, te je nemoguća toliko koliko nam je nemoguće oduprijeti se tim sklonostima i nagonima. Primjerom, jedva kad se može kod ljudi dogoditi da bi tko namjerno lagao sebi na štetu ili da majka ne bi voljela svoje dijete i sl., ali su iznimke moguće, pod uvjetom (pretpostavkom) da je dotični nagon svla-

dan. Moralna je sigurnost dakle – poput fizičke – uvjetna, hipotetička. Moralno sigurni sudovi – primjerom, sud ‘Nitko ne laže namjerno sebi na štetu’ ili sud ‘Sve majke vole svoju djecu’ – sigurni su uvjetno, hipotetički, tj. samo pod uvjetom, pretpostavkom, da dotična prirodna ili moralna sklonost doista postoji u svima nama i upravlja našim htijenjem i ponašanjem.⁹³

(Moralno sigurnim zove se još i sud u određenim okolnostima veoma vjerojatan, tj. takav da isključuje svaku razumnu dvojbu – ON1, str. 35; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 47; NS, str. 21)

17. U subjektivnom pogledu moralna i fizička sigurnost isključuju svaku razboritu (opravdanu) bojazan da možda griješimo, dok metafizička sigurnost isključuje i svaku nerazboritu bojazan.⁹⁴ Također, metafizički siguran pristanak čvršći je (stalniji i odlučniji) od fizički sigurna pristanka, kao što je i potonji čvršći od moralno sigurna pristanka.⁹⁵

18. Zimmermann razlikuje i između znanstvene (refleksne, kritičke) i naravne (spontane) sigurnosti. O znanstvenoj sigurnosti govorimo kad je vrijednost dotičnoga suda provjerena s obzirom na njegov predmet, tako da sigurnost, čvrstinu svoga pristanka imamo čime opravdati, obrazložiti, i sve prigovore protiv njega ukloniti. Znanstvena se sigurnost temelji na svestranom i detaljnom ispitivanju istinitosti dotičnoga suda.⁹⁶ Naravna (spontana, predznanstvena, nekritička) sigurnost prethodi bilo kakvom ispitivanju istinitosti dotičnog suda, tako da je ničim ne pravdamo, niti uklanjamo prigovore protiv nje. Dapače, naravnom sigurnošću pristajemo uz dotični sud tako da i ne pomišljamo na njezino opravdanje, niti na otklanjanje prigovora protiv nje. Naravna je sigurnost spontana, a ne refleksna. Ona nije znanstvena, kritička, nego predznanstvena, nekritička.⁹⁷ Naravna sigurnost može biti psihološka, subjektivna, tj. takva da se ne temelji na objektivnoj očitosti, ali ona isto tako može biti i utemeljena na nekoj objektivnoj očitosti: »Ima naime vrlo mnogo istina, za koje smo posve sigurni baš zato (razlog!), što su očevidne. To nam potvrđuje *obična* ili neznanstvena refleksija, kojom znademo za razlog (motiv) sigurnosti, i ako pri tom ne tražimo i ne rješavamo prigovore.« (NS, str. 22) Naravno smo sigurni npr. da postoje tijela izvan nas; znanstvena se sigurnost u vezi s postojanjem tijela izvan nas temelji na dokazivanju te istine i pobijanju prigovora protiv nje. (NS, str. 22)

19. Zimmermannov nauk o dvojbi, mnijenju i sigurnosti u potpunosti je neoskolastičkog karaktera. Definicije tih pojmova i klasifikacije s njima u

87

ON1, str. 34; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 46.

88

ON1, str. 34; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 46; TF, str. 58; NS, str. 21.

89

ON1, str. 34; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 46–47.

90

ON1, str. 34–35; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 47.

91

ON1, str. 35; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 47.

92

ON1, str. 35; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 47; TF, str. 58; NS, str. 21.

93

Ibid.

94

ON1, str. 35; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 48.

95

ON1, str. 35–36; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 48.

96

ON1, str. 36–37; NS, str. 22.

97

Ibid.

svezi koje nalazimo u Zimmermanna lako je pronaći i u drugih neoskolastičkih autora.⁹⁸

Očitost

1. Subjektivna sigurnost ne implicira znanje (u smislu istinite spoznaje). Naš pristanak uz neki sud može biti doista čvrst, bez ikakva straha da možda griješimo, pa ipak taj sud možda odudara od dotične stvarnosti. Čvrstina našeg pristanka uz određeni sud ne jamči njegovu istinitost (njegovu podudaranje s dotičnom stvarnošću). Subjektivna sigurnost nije svojstvena samo znanju nego i zabludi. (NS, str. 1–2)

2. Prema Zimmermannu, jamstvo je istinitosti ili neistinitosti nekog suda očitost. (ON2, str. 106–108) S jedne strane, očituje nam se sama stvarnost (predmet suda), npr. u neposrednom našem shvaćanju logičkih principa. S druge strane, očituje nam se i sam sud (njegov sadržaj, smisao) u refleksiji. (NS, str. 18–19) Lako je dakle usporediti to dvoje, sadržaj i predmet suda, i tim putem ustanoviti podudaraju li se ili ne podudaraju – taj nam odnos njihova međusobnog podudaranja ili nepodudaranja biva očit već iz same njihove očitosti. Očitost je dakle jamstvo istinitosti (ili neistinitosti) suda uz koji pristajemo (ili ne pristajemo). Ona dijeli istinite od neistinitih sudova i u tom je smislu treba prihvatiti kao kriterij njihova razlikovanja, mjerilo, normu prema kojoj lučimo istinu od neistine.⁹⁹ Pristanak uz očito istinit sud zajamčeno je ispravan, kao što je i pristanak uz očito neistinit sud zajamčeno pogrešan. Očitost je izvor sigurnosti koja nije tek subjektivna, nego i objektivno zajamčena, tj. zajamčena dotičnom stvarnošću upravo onakvom kakva uistinu jest, jer nam se samo takvom i očituje (kad bi nam se očitovala drukčijom nego što uistinu jest, ne bi to bilo očitovanje, nego privid). Očitost je dakle izvor (temelj, osnova) objektivne, logičke sigurnosti, njezin adekvatni razlog (motiv).¹⁰⁰

3. Zimmermann navodi četiri uvjeta koja kriterij istinitosti mora ispuniti da bi bio uistinu kriterij istinitosti: prvo, kriterij istinitosti ne smije varati (inače, ne možemo biti sigurni što je istina, a što neistina); drugo, kriterij istinitosti mora biti općenit, tj. u svakom pojedinom slučaju on mora jasno odrediti što jest, a što nije istina; treće, kriterij istinitosti mora biti objektivan, o subjektu neovisan; četvrto, kriterij istinitosti ne smije i sâm biti neka spoznaja, za koju bismo onda trebali nov kriterij, i tako u beskraj, nego kriterij istinitosti mora biti dio same spoznajne sposobnosti. (ON2, str. 110) Prema Zimmermannu, očitost ispunjava sve te uvjete: prvo, očitost ne vara (inače nije očitost, nego pričin); drugo, očitost je sadržana u svakoj logički, objektivno sigurnoj spoznaji (samo je ona spoznaja objektivno sigurna, zajamčeno istinita, koja se temelji na očitosti); treće, očitost je objektivna, o subjektu neovisna, tj. očituje nam se uvijek ono što doista postoji, a ne ono što bismo možda htjeli ili mislili da postoji; četvrto, očitost ne traži dokaza (ta čime bismo je i mogli dokazati osim opet nečim očitim), ona nije neka posebna spoznaja kojom jamčimo istinitost dotičnoga suda, spoznaja od tog suda stvarno odvojena, nego je ona sastavni dio tog suda (pristanka), onaj njegov dio koji ga čini objektivno sigurnim sudom. (ON2, str. 110–111)

4. Očitost Zimmermann smatra najvišim formalnim motivom sigurnosti, općim kriterijem istinitosti: ona je sadržana u svakom pojedinom motivu, kriteriju (primjerice, u opažaju, zaključku...) upravo kao forma po kojoj on i biva motiv sigurnosti, odnosno kriterij istinitosti.¹⁰¹

5. U subjektivnom smislu očitost je upravo znanje, tj. jasan i razgovjetan uvid u dotičnu istinu.¹⁰²

6. Zimmermann razlikuje između neposredne i posredne, unutrašnje i izvanjske, savršene i nesavršene očitosti.

Neposredno je očita npr. istinitost suda '2 + 2 = 4' ili suda 'Isto ne može ujedno i biti i ne biti' itd. Neposredno očite istine očite su same po sebi. Posredno očite istine nisu očite same po sebi, nego po nekim drugim istinama iz kojih ih izvodimo zaključkom ili dokazom. Posredno je očita npr. iracionalnost broja $\sqrt{2}$.¹⁰³

7. Unutrašnjom očitostu zove Zimmermann posrednu ili neposrednu očitost samog predmeta, nasuprot izvanjskoj očitosti, u kojoj nam zapravo ne biva očit sam predmet, nego neko nepobitno svjedočanstvo o njemu. Primjerom, istina da je Kant živio u Königsbergu nije nam očita sama, nego po svjedočanstvima koja isključuju svaku dvojbu. Unutrašnju očitost Zimmermann zove očitostu znanja. Izvanjsku očitost zove očitostu vjerovanja.¹⁰⁴

8. Savršena (potpuna) očitost isključuje svaku, pa i nerazboritu dvojbu. Nesavršena (nepotpuna) očitost ne isključuje nerazboritu dvojbu. Očitost naime – u subjektivnom smislu – ovisi i o čovjeku, koji može biti izrazito nesklon nekoj istini, pa je spreman i nerazborito sumnjati u nju, samo da je ne bi priznao. Ta sumnja baca sjenu na očitost i čini je više ili manje nejasnom. Potrebna je spremnost volje da se takve sumnje otklone i istina prihvati onakvom kakva jest i kakvom se očituje. U tom smislu Zimmermann nepotpunu očitost zove još i moralnom ili slobodnom očitostu:

»očitovanje istine zavisno [je] od čitavog čovjeka, napose od volje, koja je pripravna ukloniti nerazborite i neopravdane poteškoće ili prigovore istini, te je pripravna uočiti objektivnu stvarnost bez obzira na subjektivna raspoloženja. Kako se, prema tome, kod nepotpuno očitih sudova iziskuje moralno nastojanje, može se takvu očevidnost nazvati *moralna* ili slobodna.«¹⁰⁵

9. Prema razlici između metafizičke, fizičke i moralne sigurnosti, Zimmermann razlikuje i između metafizičke, fizičke i moralne očitosti. (ON2, str. 108)

10. Zimmermannovo je shvaćanje očitosti neoskolastičko i dijele ga uz Zimmermanna i drugi neoskolastički autori. (O samu pojmu očitosti i o očitosti kao kriteriju istine usp. npr. WIP1, str. 245, 247–253; HL, str. 322–328, 368–377; GEP2, str. 96–103. O četirima uvjetima koja kriterij istinitosti mora ispuniti da bi bio uistinu kriterij istinitosti usp. npr. WIP1, str. 236. O očitosti u subjektivnom smislu usp. npr. WIP1, str. 245; HL, str. 323–324. O razlici između neposredne i posredne očitosti usp. npr. WIP1, str. 246; HL, str. 324. O unutrašnjoj i izvanjskoj očitosti usp. npr. WIP1, str.

98

Usp. npr. WIP1, str. 129–151; HL, str. 253–263, 274–297; GEP2, str. 50–64.

99

ON1, str. 55; ON2, str. 106–108; NS, str. 1–2, 18.

100

ON1, str. 55; ON2, str. 106–108; DŽ, str. 65; TF, str. 41; NS, str. 1–2, 18, 21.

101

ON2, str. 106–108, 109–110.

102

ON2, str. 108; NS, str. 20.

103

Ibid.

104

Ibid.

105

NS, str. 20; usp. također ON2, str. 109.

246; HL, str. 324–325. O metafizičkoj, fizičkoj i moralnoj očitosti usp. npr. WIP1, str. 246.)

Spoznaja

1. U širem značenju, Zimmermann zove spoznajom svako shvaćanje predmeta, bilo da je senzitivnog ili misaonog karaktera.¹⁰⁶ Percepcija (opažaj), predodžba, pojam, sud, zaključak – sve su to oblici znanja, spoznaje, tj. oblici shvaćanja dotičnog predmeta.

2. Budući da predmet može biti i pogrešno shvaćen, Zimmermann govori i o neistinitim spoznajama. (ON2, str. 4, 7) Prava je spoznaja međutim istinita i Zimmermann zato od svih oblika znanja samo sud smatra mogućom spoznajom u užem smislu, pravom spoznajom – od svih njih naime samo je sudu svojstvena istinitost ili neistinitost.¹⁰⁷

3. No prava se spoznaja ne sastoji samo u istinitosti. Sud može biti istinit, a da još uvijek nije znanje, spoznaja (u užem značenju te riječi). Istinito naime može biti i mnijenje. Za pravu spoznaju potrebna je zato uz istinitost još i sigurnost, tj. prava se spoznaja razlikuje od mnijenja po sigurnosti pristanka (bez ikakva straha da možda griješimo). (NS, str. 1)

S druge strane, sigurnost sama (bez istinitosti) svojstvena je i zabludi, a ne samo znanju. (NS, str. 1) Potrebna je zato istinitost, da siguran pristanak ne bi bio zabluda.

Znanju je dakle svojstvena kako istinitost tako i sigurnost. Sigurnošću se spoznaja razlikuje od mnijenja, a istinitošću od zablude.

4. No znanje se ne sastoji samo u istinitosti i sigurnosti. Naime, nije dovoljno da smo sigurni u istinitost dotičnoga suda i da *nekim slučajem* taj sud doista jest istinit, potrebno je da *znamo* da je on istinit i da se naša sigurnost upravo na tom znanju temelji. Znanje, u objektivnom smislu, zovemo očitošću. Potrebno je dakle da nam istinitost dotičnoga suda bude očita i da se sigurnost našega pristanka uz taj sud temelji upravo na toj očitosti, tj. na očitosti njegovoj istinitosti. Tek to troje – istinitost, očitost, sigurnost – čini dotični doživljaj znanjem, spoznajom u užem značenju te riječi. (NS, str. 1–2)

5. Spoznaja je dakle – u užem smislu – siguran pristanak uz očito istinit sud. Zimmermannovim riječima:

»Troje se dakle traži za spoznaju: 1. čvrst pristanak, 2. istinit sud, 3. znanje o tome, da je istinit. To troje sačinjava potpunu ili pravu, upravo istinsku sigurnost. Kad netko *čvrsto* pristaje uz sud, *znade, zašto* pristaje, t. j. razlog je pristanka u tome, što smatra sud istinitim; a da jest istinit, to *po nečemu* znade, t. j. znade, zašto je istinit: raspoznavalo istine jest ujedno razlog sigurnosti. Taj je razlog *uvidanje, očitovanje ili očevidnost* predmeta (ovog stola) po onome, što mu u sudu priričem (četverouglast). Prema tome, spoznaja je *na očitovanju objekta prepoznata istina i obrazložena sigurnost suda.*« (NS, str. 2)

6. Zimmermannovo razlikovanje između spoznaje u širem i spoznaje u užem značenju odgovara (neo)skolastičkom razlikovanju između *cognitio* i *scientia*. (O neoskolastičkom pojmu ‘*cognitio*’ usp. npr. GEP1, str. 356–371, 65–70; HL, str. 30–32. O neoskolastičkom pojmu ‘*scientia*’ usp. npr. HL, str. 430–437; WIP1, str. 91; GEP1, str. 180–181.)

7. Zimmermannova definicija znanja, spoznaje u užem značenju, podudara se s (neo)skolastičkom definicijom znanja (*scientia*).¹⁰⁸

Noetika

1. Noetiku Zimmermann smatra granom logike.

2. Predmet je logike spoznajni aspekt mišljenja, njegova objektivna tendencija, po kojoj ono biva istinito ili neistinito. Za razliku od psihologije, koja istražuje mišljenje kao čin, doživljaj u našoj svijesti, njegove uzroke, uvjete pod kojima nastaje i nestaje, njegovu narav i razvoj, odnose s drugim doživljajima u svijesti itd., logika istražuje mišljenje s aspekta njegove formalne i materijalne istinitosti. (ON1, str. 18) Objectum materiale logike i psihologije dijelom je dakle isti: mišljenje (s tim da psihologija istražuje i druge doživljaje – čuvstva, htijenja, opažaje itd. – a ne samo mišljenje); ali je zato objectum formale logike i psihologije različit: logika istražuje mišljenje sa spoznajnog njegova aspekta (ukoliko je istinito ili neistinito), psihologija ga istražuje s doživljajnog njegova aspekta (ukoliko je događaj u svijesti, povezan s drugim njezinim doživljajima). (TP, str. 9)

3. Formalna logika (dijalektika) istražuje formalnu istinu, valjanost mišljenja. Formalno je istinito, valjano, mišljenje koje se drži općih misaonih zakona, logičkih načela (npr. načela protuslovlja, isključenja trećega itd.), ako se i ne podudara s dotičnim predmetom – ono dakle može biti valjano (formalno istinito) ako i nije (materijalno) istinito. Formalna se istina sastoji u ispravnosti (pravilnosti) mišljenja s obzirom na logičke zakone, bez obzira na njegovu podudarnost ili nepodudarnost s dotičnim predmetom.¹⁰⁹ Formalna logika međutim ne prekida vezu mišljenja s predmetom (takva bi teza vodila u formalizam), nego samo apstrahira od njegove veze s dotičnim predmetom – prema Zimmermannu, naime, valjanost je mišljenja objektivno, predmetno (a ne subjektivno) utemeljena, ona se temelji na najopćenitijem predmetu mišljenja, a to je bitak kao takav: na njemu se temelje logički zakoni, misaoni oblici, forme, prema kojima mišljenje biva ispravno, valjano (drži li ih se), odnosno neispravno, navaljano (krši li ih), što god da je konkretni njegov predmet. (ON2, str. 40)

4. Materijalna logika istražuje materijalnu istinu – sklad mišljenja s dotičnim predmetom (materijom spoznaje). Materijalno je istinit sud, mišljenje, koje se podudara sa svojim predmetom. Materijalno je neistinit sud koji se ne podudara sa svojim predmetom. Materijalna se istina sastoji u podudaranju suda s dotičnim predmetom. Materijalnu logiku Zimmermann zove još i kritikom (jer kritički istražuje vrijednost, važenje valjanog mišljenja za dotični predmet), analitikom (jer analizira razliku između istinite i neistinite spoznaje: na čemu se ta razlika osniva i koja joj je vrijednost), kriteriologijom (jer istražuje kriterij sigurne spoznaje) te noetikom, naukom o spoznaji (jer istražuje vrijednost ljudske spoznaje, njezinu materijalnu istinitost).¹¹⁰ Noetika je dakle za Zimmermanna isto što i materijalna logika, tj. disciplina koja istražuje materijalnu istinitost naše spoznaje, njezino podudaranje sa stvarnošću, njezin doseg (u čemu se sve ona može podu-

106

TP, str. 44–46, 121, 139–140; ON2, str. 2–5, 7–10.

107

TP, str. 132–133; ON1, str. 42; ON2, str. 5, 7; DŽ, str. 10; TF, str. 16, 24; NS, str. 16.

108

Usp. npr. HL, str. 430–437; WIP1, str. 91; GEP1, str. 180–181.

109

ON1, str. 18, 19; ON2, str. 40; TP, str. 9.

110

ON1, str. 18–19; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 41–42; TP, str. 9.

darati sa stvarnošću, u čemu pak ne može, i s kojom se sve stvarnošću ona može, s kojom pak ne može podudarati), njezinu metodu (način kojim ona polučuje taj sklad sa stvarnošću) itd. (NS, str. 5) Pritom Zimmermann razlikuje opću noetiku od posebne. Opća noetika istražuje vrijednost i doseg naše spoznaje uopće – postoji li uopće spoznaja u punom smislu te riječi (nedvojbeno, sigurna), seže li ona do samih objekata, je li objektivna, apsolutna, ili tek subjektivna, relativna, što je sa spoznajom onog nadiskustvenog (je li uopće moguća) itd. Posebna noetika istražuje pojedine znanosti (npr. njihovu metodu) i pojedine spoznaje (primjerice, onu o Bogu – je li moguća – ili onu o uzročnoj svezi – vrijedi li samo za iskustvo).¹¹¹

5. U užem smislu, Zimmermann logikom zove samo formalnu (manju) logiku, nasuprot materijalnoj (većoj) logici, koju zove noetikom. (NS, str. 13–14) U užem smislu, Zimmermann istinitošću zove samo materijalnu istinitost, nasuprot formalnoj, koju zove valjanošću. (TP, str. 9) Objectum materiale logike i noetike posve je isti: mišljenje. Ali se zato logika i noetika razlikuju po svome objectum formale: logika istražuje valjanost mišljenja, a noetika njegovu istinitost. (NS, str. 11)

6. Zimmermann posebno ističe važnost noetike. Ona je temelj svih znanosti (prirodoslovlja, psihologije, etike...). Svaka znanost naime pretpostavlja sposobnost spoznaje, a ta je sposobnost upravo predmet noetike:

»svaka je znanost u suvislu cjelinu (sustavno) složeno znanje, stečeno i obrazloženo istraživačkim putovima (metodama) – sa ciljem da upozna istinu. A nikoja znanost, osim noetike, ne stavlja sebi u zadatak da upozna istinu – o istini: na čemu se osniva i o čemu je moguće istinito znanje. Dakle je rješavanje toga pitanja osnovica za sve znanosti.« (TF, str. 4–5)

Noetika je znanost svih znanosti – ona istražuje spoznajnu vrijednost temeljnih postavki svih drugih znanosti.¹¹²

7. Noetika je također osnovna filozofijska disciplina, ona je usredotočena na problem vrijednosti spoznaje, u kojem se »sastaju sve niti filozofiranja, a u razrješenju toga čvora [problema spoznaje] pokazuje [se] opravdanje čitave filozofije.« (TF, str. 11) O noetici ovisi rješenje problema metafizike – jesmo li sposobni za nadiskustvenu (metaempirijsku, metafizičku) spoznaju: »Na to pitanje odgovara nauka o spoznaji, pa zato od nje zavisi pravo na opstanak filozofije, koliko se ona bavi metafizičkim problemima.« (NS, str. 4)

Prema Zimmermannu, filozofija se od prirodnih znanosti razlikuje po metafizičkom karakteru svojih pitanja (o prvom počelu svega, o Bogu, duši, besmrtnosti – to su sve pitanja o onom nadiskustvenom, metaempirijskom, metafizičkom) i u tom smislu filozofija zapravo počinje s metafizikom:

»filozofijsko ispitivanje (=filozofiranje) otpočima kod onih pitanja o makro- i mikrokosmosu, na koja ne možemo odgovoriti tek po opažanju ili empiriji; dakle bismo filozofiranjem htjeli *saznati* (a to znači 'odgovoriti!') nešto takovo, što transcendiraju opažanju pojavni svijet (kosmos, priroda, tjelesna i duševna 'fizis') – te je eo ipso 'metazičko' [sic!] (gledeći na cilj ili predmet spoznaje) ili 'metempiričko' (gledeći na način spoznanja).«¹¹³

Unatoč tome, Zimmermann ne smatra metafiziku temeljnom filozofijskom disciplinom, jer najprije treba utvrditi jesmo li uopće sposobni znati, kako ono fizičko tako i ono metafizičko. Temeljna je disciplina dakle noetika, kojoj je zadatak da utvrdi vrijednost naše prirodoznanstvene i filozofijske (metafizičke) spoznaje. Metafiziku ne smijemo prihvatiti kao znanost prije nego što utvrdimo njezinu logičku, objektivnu spoznajnu vrijednost, i u tom je smislu noetika temelj metafizike (pa tako i filozofije u cjelini). (ON2, str. 538)

Može se dakle zaključiti da je za Zimmermanna metafizika glavna filozofijska disciplina, jer se po metafizičkom pristupu filozofija razlikuje od drugih znanosti, ali je zato noetika fundamentalna filozofijska disciplina, jer se na njoj temelji i sama metafizika, tj. samo opravdanje metafizičkog (filozofijskog) pristupa.¹¹⁴ Zimmermannovim riječima:

»U organičkoj vezi čitave filozofije zauzima noetika [...] primarni i fundamentalni položaj t. j. ona je po redosljedu ispred daljnjeg filozofiranja, jer se na njoj i osniva sva izgradnja filozofije. [...] metafizička filozofija (kozmiologija, psihologija i teodiceja) dobiva reson za svoj opstanak upravo po odgovoru na pitanje o vrijednosti (mogućnosti i opsegu) spoznaje – a tim se pitanjem bavi noetika.« (ON2, str. 538)

Pritom treba naglasiti da Zimmermann (općoj) noetici daje prvenstvo spram (opće) metafizike, ontologije, u sistematizaciji filozofijskih disciplina, ali ne i u didaktičkom pogledu. Problem je naime taj da ontologija, opća metafizika govori o predmetu spoznaje uopće, tj. o najopćenitijim odredbama predmeta bilo koje moguće spoznaje, i pritom dolazi do pojmova koje ni noetika ne može izbjeći – primjerom, pojam počela ili pojam bitka, bića itd. (ON2, str. 538–540) Noetika dakle na neki način pretpostavlja ontologiju, u kojoj će pojmovi kojima se ona služi već biti definirani, i u tom smislu čini se da bi ontologija trebala prethoditi noetici i zauzeti poziciju ne samo glavne nego i fundamentalne filozofijske discipline. Zimmermannov je odgovor na ovaj problem dvojak.

U pogledu sistematizacije filozofijskih disciplina Zimmermann drži da noetika prethodi ontologiji, jer i same gore navedene ontološke pojmove (počelo, bitak, biće itd.) treba kritički (noetički) ispitati s obzirom na njihovu objektivnu i realnu vrijednost. (ON2, str. 539–540) Ontologiji dakle, prema Zimmermannu, mora prethoditi opća noetika, koja treba da ispita vrijede li i sami ontološki pojmovi objektivno, odnosno realno, o subjektu neovisno, ili je njihova vrijednost samo subjektivna i idealna. (Ibid.) *Specijalna* noetika međutim, prema Zimmermannovoj sistematizaciji filozofijskih disciplina, slijedi za ontologijom. (Ibid.)

Što se pak tiče uvođenja u filozofiju uputno je – drži Zimmermann – da ontologija prethodi noetici. Potrebno je naime najprije upoznati se s osnovnim ontološkim pojmovima, da bi uopće bilo moguće uvesti se i u noetičku problematiku. S didaktičkog aspekta dakle treba početi s ontologijom kao terminološkim uvodom u noetiku. Zimmermannovim riječima:

111

ON1, str. 19; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 41–42.

112

ON1, str. 19; usp. također taj isti tekst u ON2, str. 42; NS, str. 4.

113

ON2, str. 538; usp. također ON2, str. 537.

114

Na primat noetike u odnosu na metafiziku i na njezin fundamentalni položaj u Zimmermannovoj sistematizaciji filozofijskih disciplina upozoravaju Kusić – u: Ante Kusić, *Stjepan Zimmermann kao filozof*, habilitacijski rad, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, rkp., Zagreb, 1965, str. 28–36;

Čehok – u: Ivan Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, HFD, Zagreb, 1993, str. 15–18, i u: Ivan Čehok, »Stjepan Zimmermann«, u: Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, (edicija: Hrestomatija filozofije, sv. 10, urednik edicije: Damir Barbarić), Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 291, 296; i Schiffler – u: Ljerka Schiffler, »Zimmermannovo poimanje filozofije i filozofiranja«, u: Josip Oslić i Željko Pavić (urednici), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU i KBF, Zagreb, 2002, str. 46.

»Premda je ontologija – izlažući najopćenitije filozofijske pojmove – ovisna o noetici, koja utvrđuje vrijednost pojmovne spoznaje uopće, pa premda bi prema tome po logičkom savezu (=sustavno) imala ontologiju da prethodi noetika: ipak mi se čini, da će iz didaktičkih obzira biti još uputnije, ako se prije prouči ontologija, pa onda noetika. U noetici se svakako već upotrebljuju ontološki pojmovi (biće, bit...), jer su ti pojmovi u vezi sa 'predmetom' spoznaje. A ontologija i ne treba drugo nego da objašnjava i genetički fundira takove pojmove – a njihova će se vrijednost verificirati eo ipso, kad noetika riješi problem spoznajne vrijednosti. Po tom bi ontologija bila kao terminološki uvod i za noetiku.« (ON2, str. 540–541)

8. Napokon, noetika je – prema Zimmermannu – važna i za život, točnije za pitanje o smislu života. (NS, str. 4–5) O rješenju noetičkog problema ovisi temeljna svjetonazorska orijentacija:

»*svijest istine* [je] tajnovito i zagonetno, a prvo i najvažnije pitanje, na koje hoće svi filozofi da odgovore. Polazeći od tog pitanja, otpočinju obrazlaganja pojedinih filozofskih nazora – ne samo o znanju, nego također o svijetu i životu. Ako na pr. jedni filozofi uče, da mi znademo samo ono što je pojavno, onda time zastupaju ne samo svoje stajalište o sposobnosti znanja, nego ujedno ne priznaju da postoje nepojavni izvori svijeta i života. A nešto nepojavno mogu da priznaju samo oni filozofi, koji ne ograničuju sposobnost našega znanja na pojavni svijet. Ispred svakog filozofskog tumačenja o svijetu i životu potrebno je dakle da ustanovimo: *može li čovjek da dozna ikoju istinu o nepojavnim izvorima svijeta i života?* Od odgovora na to pitanje zavisi obrazlaganje čitave filozofije.« (TF, str. 4)

9. Četiri su glavna noetička problema, prema Zimmermannu: prvo, problem logički (objektivno) sigurnih spoznaja – jesu li moguće i postoje li; drugo, problem temelja i vrijednosti naše spoznaje – temelji li se ona na spoznajnom subjektu (kako tvrde *subjektivisti*) pa ima samo relativnu vrijednost, za dotični subjekt, ili se temelji na objektu (kako tvrde *objektivisti*) i ima apsolutnu vrijednost, o spoznajnom subjektu neovisnu; treće, problem dosega naše spoznaje – je li naše znanje ograničeno samo na pojavu u našoj svijesti (kako tvrde *idealisti*), bez mogućnosti da spoznamo i same stvari u temelju te pojave, kakve su i što one same po sebi, ako uopće postoje, ili smo, uz usvijesne predmete, kadri spoznati i stvarnost izvan naše svijesti, s onu stranu pojave, takvu kakva uistinu jest (kako tvrde *realisti*); četvrto, problem metafizike – je li naša spoznaja ograničena samo na ono što nam se očituje u iskustvu ili smo svojim znanjem kadri i nadići iskustvo, tj. spoznati i ono nadiskustveno, metafizičko.

10. Pitanje o logički sigurnim spoznajama, jesu li moguće i postoje li, za Zimmermanna je ishodišno pitanje noetike, jer pitati o temelju i dosegu logički sigurnih spoznaja besmisleno je utvrdimo li da ih uopće nema:

»Mi se naime zanimamo za *istinitost* našeg znanja, t. j. hoćemo da doznamo: po čemu je nešto istina ili na osnovi čega je neko znanje istinito; zatim: do kojih granica možemo našim saznanjem doseći istinu i kojim putovima? To su glavna pitanja nauke o istini (noetike). Njezin je dakle predmet istinitost znanja. A koja nam korist da i otpočnemo baviti se s tim predmetom, ako istine uopće nema«¹¹⁵

Logično je dakle ispitati najprije ima li uopće znanja, postoje li uopće kakve logički, objektivno sigurne, nedvojbeno istinite spoznaje, pa tek potom prijeći i na pitanje o njihovu temelju i dosegu. U tom smislu Zimmermann zove problem logički sigurnih spoznaja ishodišnim, prvim problemom noetike.

11. Pitanja o (subjektivnom ili objektivnom) temelju i o (realnom ili idealnom) predmetu naše spoznaje za Zimmermanna su zapravo ključna (osnovna, fundamentalna) noetička pitanja zato što o njima u najvećoj mjeri ovisi odgovor na pitanje o metafizici (je li ona moguća kao znanost, tj. kao lo-

gički, objektivno opravdan sustav znanja o nadiskustvenim počelima svega).¹¹⁶ Rješenje problema metafizike zapravo je glavna zadaća Zimmermannove noetike, njezin konačni cilj, i u tom smislu, među gore navedenim glavnim Zimmermannovim noetičkim problemima, problemu metafizike pripada povlašten položaj, tj. svi su drugi problemi (kako problem logički sigurnih spoznaja, tako i problem njihova temelja, vrijednosti i dosega), s rješenjima do kojih Zimmermann dolazi (kritički dogmatizam, objektivizam i realizam), samo etape na putu do konačnog ispunjenja glavne zadaće noetike – a to je opravdanje metafizike. Zimmermannovim riječima:

»Nauka o spoznaji odgovara na pitanje: ima li ikog smisla i otpočeti izučavanje metafizike [...] ili to nema smisla, ako je sva naša sposobnost spoznavanja ograničena na pojavni ili iskustveni (fenomenski, empirički) svijet? Glavno je pitanje: jesmo li uopće kadri 'prekoračiti' granicu iskustva i spoznati ikoju istinu o prekoiskustvenim (metempiričkim, metafizičkim) 'stvarima' ili predmetima (Bog, duša...)? [...] Moramo [...] na početku naše nauke ogledati pitanje o razlogu sigurnosti. Time se otpočinje sustavna rasprava o navedenom glavnom pitanju: možemo li biti sigurni za ikoju metafizičku istinu? Najprije: možemo li ikad biti sigurni o bilo čemu, da je istina? Zatim: je li ikoja istina objektivna, i kako to znamo? Dalje: o čemu, o kojim objektima možemo spoznati istinu, – da li samo o idealnim, ili također i o realnim objektima? Napokon: da li samo o iskustveno realnim, ili također i o neiskustvenim objektima?« (NS, str. VII–VII)

Problem metafizike Zimmermann ističe ujedno i kao glavni poticaj svoga bavljenja noetikom: »Uostalom, filozofska tradicija skolastike uopće bila mi je smjernicom napose suprotno utjecaju Kantove filozofije, ukoliko negira mogućnost racionalne metafizike, što mi bijaše glavnim motorom istraživanja o spoznaji.« (NP, str. 233)

Zaključak

1. Zimmermann zastupa poziciju psihološkog intelektualizma, prema kojoj se misaono znanje razlikuje od senzitivnog znanja bitno, a ne tek gradualno, u stupnju. Razlika između misaonog i senzitivnog znanja sastoji se u samoj njihovoj različitoj naravi. Misaono znanje nije tek neka transformacija senzitivnog znanja. Pojam nije tek shematska predodžba. Sud nije tek asocijacija predodžbi.

2. Zimmermann strogo dijeli logički od psihičkog aspekta mišljenja. Logički se aspekt mišljenja tiče njegova sadržaja, točnije, vrijednosti tog sadržaja, njegove (formalne i materijalne) istinitosti ili neistinitosti, dok se psihički aspekt mišljenja odnosi na sam čin mišljenja, tj. na mišljenje kao doživljaj u našoj svijesti. Taj čin je dakako individualan (subjektivan) i temporalan, čin dotičnoga subjekta u danom trenutku, dok je sam sadržaj tako nastalog mišljenja s obzirom na svoju vrijednost (istinitost ili neistinitost) objektivnan (o dotičnom subjektu neovisan, tj. ovisan isključivo o dotičnom predmetu, objektu) i atemporalan (u tom smislu da vrijeme njegova nastanka u našoj svijesti ni najmanje ne utječe na njegovu objektivnu vrijed-

115

TF, str. 61; usp. također ON1, str. 57–58, tj. ON2, str. 59–60; NS, str. 3.

116

O odnosu problemâ objektivnog ili samo subjektivnog temelja i realnog ili samo idealnog (fenomenalnog) predmeta naše spoznaje prema problemu metafizike usp. msgr.

Ivan Devčić, »Zimmermannovo opravdanje racionalne metafizike«, u: Josip Oslić i Željko Pavić (urednici), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU i KBF, Zagreb, 2002, str. 33–43.

nost, istinitost ili neistinitost). Jedno te isto mišljenje dakle pokazuje se ujedno i subjektivnim, temporalnim (s psihičkog aspekta) i objektivnim, atemporalnim (s logičkog aspekta).

3. Zimmermann također insistira i na razlici između psihičkih i logičkih zakona mišljenja. Psihički se zakoni mišljenja odnose na sam čin mišljenja, na (psihičke i fiziološke) uzroke i uvjete njegova nastanka, opstanka i nestanka u našoj svijesti. Po svome karakteru, psihički su zakoni mišljenja kauzalni (prirodni) zakoni. Logički se zakoni mišljenja odnose na njegovu vrijednost (istinitost ili neistinitost), oni nisu kauzalni zakoni po kojima bi dotična misao nastala ili nestala, nego norme, idealni zakoni prema kojima ona ima ili nema vrijednosti za dotični predmet, principi prema kojima ona jest ili nije istinita.

4. Zimmermannova kritika psihologizma usmjerena je na (psihologističku) tezu da je logika dio psihologije i sastoji se u isticanju razlika između logike i psihologije.

Logika i psihologija razlikuju se već po predmetu koji istražuju. Predmet je psihologije – uz čuvstva, htijenja itd. – sam čin, doživljaj mišljenja, njegov psihički aspekt, dok je predmet logike sadržaj mišljenja, njegova objektivna vrijednost, logički aspekt mišljenja. Drugim riječima, predmet je psihologije subjektivan, temporalan i realan (usvijesno realan) sam čin mišljenja, dok je predmet logike sadržaj mišljenja, po svojoj vrijednosti (istinitosti ili neistinitosti) objektivan, atemporalan i idealan.

Logika i psihologija razlikuju se i po metodi istraživanja svoga predmeta. Psihologiji je svojstvena induktivna metoda samopromatranja (introspekcije), dok logika svoja znanja temelji na neposrednom uvidu (intuiciji). Slijedom toga, logika i psihologija razlikuju se međusobno i po karakteru znanja do kojeg dolaze. Psihološka su znanja – na induktivnoj metodi utemeljena – empirijska, činjenična, znanja a posteriori, više ili manje pouzdana, ali ne i sasvim sigurna, dok su logička znanja – utemeljena na neposrednom uvidu – sigurna i nepogrešiva nadiskustvena znanja a priori.

Konačno, logika se od psihologije razlikuje i po karakteru zakona koje otkriva. Psihički su zakoni mišljenja kauzalni (prirodni) zakoni i tiču se nastanka, opstanka i nestanka pojedinih naših misli, njihova tijeka u našoj svijesti. Logički su zakoni mišljenja idealni zakoni, norme, i tiču se vrijednosti, formalne i materijalne istinitosti pojedinih naših misli.

Na tim razlikama između psihologije i logike Zimmermann temelji svoje pobijanje osnovne psihologističke teze da je logika grana psihologije. Te su dakle razlike temelj Zimmermannova pobijanja psihologizma. Sve ih međutim nalazimo istaknute već u Husserlovoj kritici psihologizma i u tom se smislu može govoriti o znatnom Husserlovu utjecaju na Zimmermannovu kritiku psihologizma, pogotovo uzmemo li u obzir to da sâm Zimmermann u izlaganju svoje kritike psihologizma izrijeком upućuje upravo na Husserlovu kritiku, izloženu u prvom svesku *Logičkih istraživanja*.

No Husserlova kritika psihologizma razlikuje se od Zimmermannove, prvo, po svome predmetu, drugo, kad je riječ o onom njezinu dijelu kojim je najviše utjecala na Zimmermanna, po samoj svojoj ideji. Naime, Husserlova je kritika psihologizma usmjerena na (psihologističku) tezu da je teoretski temelj logike psihologija, a ne – poput Zimmermannove kritike – na (psihologističku) tezu da je logika dio, grana psihologije. Slijedom toga drukčija je i sama ideja Husserlove kritike psihologizma: Husserl naime ne smatra – poput Zimmermanna – da je dovoljno u toj kritici upozoriti tek na

razlike između psihologije i logike, nego drži potrebnim pokazati još i to da su te razlike zapravo takve da psihologiji onemogućuju biti osnovom za logiku. Potonji moment u Husserlovoj kritici psihologizma, ideju da bi ta kritika zapravo trebala upozoriti na nemogućnost psihologijskoga (a to znači empirijskog, induktivnog, aposteriornog) utemeljenja logike, previđa u svo- me prikazu Husserlove kritike Geysera (u svojim – Zimmermannu znanim – *Neue und alte Wege der Philosophie*), pa se može pretpostaviti da je na Zimmermannovu kritiku psihologizma jače utjecao taj Geysеров prikaz Husserlove kritike psihologizma negoli sama Husserlova kritika.

Što se pak tiče psihologističke teze da je teoretski temelj logike zapravo psihologija očitosti, i Husserl i Zimmermann suprotstavljaju se toj tezi na isti način – naime, naglašeno objektivističkim shvaćanjem očitosti, prema kojem nije moguće očitost svesti na osjećaj izvjesnosti, sigurnosti, i u tom je smislu onda (kao osjećaj) svrstati među predmete koje istražuje psihologija. Zimmermannovo je shvaćanje očitosti pritom (neo)skolastičko, dok je Husserlovo shvaćanje očitosti (neo)skolastičkom shvaćanju veoma blisko, srodno.

Husserl i Zimmermann slažu se i u konstataciji da psihologizam nužno vodi u antropologizam, subjektivizam, spoznajni (logički i epistemološki) relativizam.

5. Uz psihologizam, Zimmermann odbacuje i formalizam (kao vrstu subjektivizma) i logički transcendentalizam (kao nazor koji sadržaj istinitih sudova drži stvarno, realno odvojenim kako od dotičnog predmeta tako i od dotičnog subjekta i njegova mišljenja, suda, pa ostaje nejasno kojim to načinom mišljenje ipak uspijeva doći do istinitog svoga sadržaja).

Zimmermannovo je shvaćanje logike objektivističko. Prema Zimmermannu, logički se zakoni, a s njima i logički ispravno, valjano mišljenje, temelje na najopćenitijem predmetu mišljenja, na bitku kao takvom, i u tom su smislu oni predmetno, objektivno utemeljeni.

6. Zimmermannov nauk o istini, dvojbi, mnijenju, sigurnosti, očitosti i spoznaji ni po čemu ne odudara od shvaćanja koja nalazimo i u drugih neoskolastičkih autora: teorija adekvacije, razlika između pozitivne i negativne dvojbe, mnijenje kao nesiguran pristanak uz neki sud, metafizička, fizička i moralna sigurnost, naravna i znanstvena sigurnost, objektivističko shvaćanje očitosti, očitost kao najviši kriterij istinitosti suda, spoznaja u širem (cognitio) i u užem značenju (scientia) itd. Sve su to *loci communes* neoskolastičke literature.

7. Noetika je za Zimmermanna *logica materialis*. Za razliku od formalne logike, koja istražuje formalnu istinu, valjanost mišljenja, neovisno o dotičnom njegovu predmetu, noetika kao *logica materialis* istražuje materijalnu istinu, vrijednost mišljenja upravo s obzirom na dotični njegov predmet – važi li ono za taj predmet ili ne važi, podudara li se s njim ili ne podudara.

Noetiku Zimmermann smatra temeljnom filozofijskom disciplinom, dapače temeljnom znanstvenom disciplinom uopće, jer se na njoj temelji sve naše znanje, svaka naša znanost, i to u tom smislu da upravo ona istražuje spoznajnu vrijednost temeljnih postavki svih drugih naših znanosti i filozofijskih disciplina.

Četiri su glavna noetička problema, prema Zimmermannu: prvo, problem skepticizma, ishodišni noetički problem, postoje li uopće logički (objektivno) sigurne spoznaje, drugo, problem subjektivizma/objektivizma, teme-

Ije li se spoznaje na spoznajnom subjektu ili na objektu, imaju li one samo relativnu vrijednost, za dotični subjekt, na kojem se i temelje, ili vrijede apsolutno, o spoznajnom subjektu neovisno, budući da se na njemu i ne temelje, treće, problem idealizma/realizma, je li naša spoznaja ograničena tek na pojave u našoj svijesti ili ona seže preko granica te svijesti u samu stvarnost izvan nas, o nama i o našoj svijesti neovisnu, četvrto, problem metafizike, je li naša spoznaja ograničena samo na ono što nam se očituje u našem iskustvu ili smo kadri spoznati i ono nadiskustveno, metafizičko.

Kratice:

- [DŽ] Stjepan Zimmermann, *Duševni život*, JAZU, Zagreb, 1932.
- [GEP1] Josephus Gredt, O. S. B., *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae. Volumen I. Logica. Philosophia naturalis*, Herder, Freiburg im Breisgau / Barcelona, ¹¹1956.
- [GEP2] Josephus Gredt, O. S. B., *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae. Volumen II. Metaphysica. Ethica*, Herder, Freiburg im Breisgau / Barcelona, ¹¹1956.
- [HL] A. R. P. Eduardo Hugon, O. P., *Cursus Philosophiae Thomisticae. I. Logica*, Lethielleux, Paris, 1934.
- [KN] Stjepan Zimmermann, *Kant i neoskolastika, I. dio, sustavno-kritički*, Zagreb, 1920.
- [LP1] Joseph Geysler, *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*, Verlag von Heinrich Schönningh, Münster i. W., 1908.
- [LP2] Joseph Geysler, *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*, Verlag von Heinrich Schönningh, Münster i. Westf., ²1912.
- [LU1] Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, sv. I. (*Prolegomena zur reinen Logik*), u: *Husserliana*, sv. XVIII, Elmar Holenstein (ur.), Martinus Nijhoff, Den Haag, 1975.
- [NAWP] Joseph Geysler, *Neue und alte Wege der Philosophie. Eine Erörterung der Grundlagen der Erkenntnis im Hinblick auf Edmund Husserls Versuch ihrer Neubegründung*, Verlag von Heinrich Schönningh, Münster i. Westf., 1916.
- [NP] Zimmermann, Stjepan, »Obrobne opombe«, *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 221–236.
- [NS] Stjepan Zimmermann, *Nauka o spoznaji*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942.
- [ON1] Stjepan Zimmermann, *Opća noetika. Kritika subjektivističkih i idealističkih nazora o vrijednosti ljudske spoznaje*, habilitacijski rad, Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb, 1918.
- [ON2] Stjepan Zimmermann, *Opća noetika. Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1926.
- [TF] Stjepan Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1934.
- [TP] Stjepan Zimmermann, *Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše*, Hrvatska bogoslovna akademija, Zagreb, 1923.
- [WIP1] C. Willems, *Institutiones philosophicae. Volumen I. continens logicam, criticam, ontologiam*, Trier, ³1915.

Dario Škarica

**Zu Zimmermanns Begriffen des Denkens
und der Erkenntnis**

Der Verfasser untersucht erstens Zimmermanns Kritik des psychologischen Sensualismus, zweitens seine Kritik des Psychologismus, die auf der klaren Unterscheidung zwischen Denkkakt und Denkinhalt bzw. auf der Unterscheidung zwischen psychologischen und logischen Denkgesetzen gegründet ist. Drittens untersucht er Zimmermanns objektivistische Auffassung von Wahrheit, Evidenz und Erkenntnis sowie viertens Zimmermanns Noetikbegriff. Im Besonderen wird der Einfluss Geyers und Husserls auf die Zimmermann'sche Kritik des Psychologismus untersucht, ferner der neuscholastische Kontext, innerhalb dessen Zimmermann zu seiner Auffassung von Wahrheit, Evidenz und Erkenntnis kam.